

R 105 117
3

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ლევან გენაძე

ქართული
კულტურის
ქონა
აღმონებე

Л. В. МЕНАБДЕ

ОЧАГ ГРУЗИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ
НА АФОНЕ

L. M E N A B D E

SEAT OF GEORGIAN CULTURE
ON ATHOS

ТБИЛИСИ 1982 TBILISI

ქართული კულტურის კერა ა თ ო ნ ზ ე

K 185117
3

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

37(C41) (09)
71(2Γ) Γ
008(47.922) (09)
8 357

1980 — 1983 წლებში სრულდება ათონის ივერთა მონასტრის დაარსების 1000 წელი. ლ. მენაბდის ნარკვევში, რომელიც ეძღვნება ამ საიუბილეო თარიღს, მოხსრობილია უდიდესი სამეცნიერო-საგანმანათლებლო და მწიგნობრულ-ლიტერატურული კერის თავგადასავალი, წარმოჩენილია მისი წვლილი ქართული კულტურის ისტორიაში. იგი განკუთვნილია ფილოლოგების, ისტორიკოსებისა და საერთოდ ქართული კულტურით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

В 1980 — 1983 гг. исполняется 1000 лет со времени основания Иверского монастыря на Афоне (в Греции). Очерк Л. В. Менабде, который публикуется в связи с этой знаменательной датой, рассказывает о значительном вкладе этого важнейшего научно-просветительского и книжно-литературного очага в истории грузинской культуры. Он рассчитан на филологов, историков, а также на круг читателей, интересующихся историей грузинской культуры.

The years 1980-1983 mark the millenary of the foundation of the Iberian monastery on Athos (Greece). The present anniversary essay by L. Menabde tells the story of the monastery and the significant contribution made to the history of Georgian culture by that major seat of scholarship, enlightenment and literature. The book is intended for philologists, historians, and the general readership interested in the history of Georgian culture.

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1982

M 60000
M608(06)82

ქართული კულტურა ინტენსიურად ვითარდებოდა როგორც საკუთრივ საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ. ქართველმა მოღვაწეებმა ნაყოფიერი კულტურულ-ადმინისტრაციული და მწიგნობრულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა გააჩაღეს სამშობლოში, სირია-პალესტინაში, ბიზანტიაში, რუსეთში. ქართველთა სამოღვაწეო პუნქტებში — ჩვენში თუ უცხოეთში — იქმნებოდა ხუროთმოძღვრებისა და ფერწერის დიდებული ნიმუშები, ჩქეფდა ლიტერატურული ცხოვრება, იწერებოდა ორიგინალური თხზულებანი, ითარგმნებოდა უცხოური ძეგლები, მრავლდებოდა ხელნაწერები, მდიდრდებოდა ეროვნული კულტურის საგანძური.

ძველი ქართული კულტურის საზღვარგარეთული კერების მნიშვნელობა საკმაოდ ცნობილი და აღიარებულია. „ქართველთა ხარჯით და ფულით აშენებული არა ერთი და ორი [საგანე] დღესაც ჰლადდება ათონის მთაზედ, სინაზედ, სირიაში, იერუსალიმის ახლომახლო, რომ ქართველთა თავგამომეტებით და დიდის მხნეობით უღვაწინათ თავისი ქვეყნის გარეთაც“ (ი. ჭავჭავაძე).

ი. ჯავახიშვილი წერდა: „საზღვარგარეთ მყოფ ქართველთა სავაწეების კულტურული მნიშვნელობა ფრიად დიდი იყო. იმ დიდი კულტურული მემკვიდრეობის გარდა, რომელიც საქართველოს წარსული საუკუნეების განმავლობაში დაუნჯებული ჰქონდა, უცხოეთში მყოფი მონასტრების წყალობით საქართველოს შეეძლო მამინდელი განათლებული ქვეყნების კულტურული განვითარების ყოველი წარმატებისათვისაც თვალყური ედევნებინა. ყველაფერი რაც კი იქ ახალი და მნიშვნელოვანი იწერებოდა, ანდა კეთდებოდა, უცხოეთში დაარსებულს ქართველთა სავაწეებში მომუშავე ქართველი მოღვაწეების, მწერლების, მეცნიერებისა და ხელოვანთა წყალობით საქართველოსაც საშუალება ჰქონდა სცოდნოდა: საუკეთესო თხზულებანი ან ითარგმნებოდა, ანდა გადმოქართულებული იყო ხოლმე“.

ამ სიტყვებში ისე ამომწურავადა და დახასიათებული და წარმოჩენილი ქართული საზღვარგარეთული კერების მნიშვნელობა და როლი ეროვნული კულტურის განვითარებაში, რომ ძნელია რამის დასტავით, მართლაც, ამ კერების მეშვეობით ქართველობა თვალსაუდევნებდა განათლებული წრეების საქმიანობას, ეცნობოდა მათ წარმატებას, ითვისებდა და თარგმნიდა ყოველივე კარგსა და საყურადღებოს, ქმნიდა წინამძღვრებს ეროვნული ლიტერატურის შემდგომი ზრდა-განვითარებისათვის.

ქართველებს ადრეული ხანიდანვე ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდათ ახლო აღმოსავლეთთან. ეგვიპტის, პალესტინისა და სირიის ზევრი უდაბნო ქართველ მოღვაწეთა საიმედო თავშესაფრად იქცა. ჩვენმა წინაპრებმა უკვე IV—V საუკუნეებში მიაშურეს ამ ქვეყნების სავანეებს.

ეგვიპტეში უკვე IV საუკუნეში მოღვაწეობდა გამოჩენილი ქართველი მოაზროვნე ევაგრე პონტოელი, ხოლო V საუკუნეში იქაურ უდაბნოში ქართული ბაზილიკაც აშენდა.

კიდევ უფრო მრავლად ჩანან ქართველები პალესტინაში (იერუსალიმსა და მის ახლოს არსებულ სავანეებში), სინის მთაზე, შავ მთაზე (სირიაში).

საუკუნეთა მანძილზე ახლო აღმოსავლეთი ქრისტიანული მწერლობის მძლავრი ცენტრი და გამოჩენილ მწიგნობართა სამოღვაწეო ასპარეზი იყო. იერუსალიმი, საბაწმიდა, პალავრა, სინა, ანტიოქია, შავი მთა — ამ მწერლობის სახელგანთქმული ცენტრებია. ქართველი მოღვაწეები, იჩენდნენ რა დიდ ინტერესს ქრისტიანული მწერლობისადმი, განსაკუთრებით ეტანებოდნენ ამ მწერლობის ცენტრებს; მათ ჯერ სხვათა სადგომებს მიაშურეს, ხოლო შემდეგ ქართული კოლონიები დააარსეს, საკუთარი სავანეები შექმნეს და კულტურულ-სავანმანათლებლო მუშაობაც გააჩაღეს.

თუ ადრე ქართველები ახლო აღმოსავლეთისაკენ ისწრაფოდნენ და ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ იქაურ ასკეტურსა და სამწერლო ასპარეზზე, IX საუკუნიდან მათ დასავლეთისაკენ აიღეს გეზი და თანდათან დაიწყეს ბიზანტიის სამონასტრო კოლონიზაცია, რაც პირდაპირი შედეგი იყო საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის გაძლიერებისა. დროთა განმავლობაში ქართველ მოღვაწეთა დასახლებამ

ბიზანტიაში ფართო ხასიათი მიიღო და ქართულ-ბიზანტიური სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური და კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის გაცხოველების შედეგად სულ უფრო შესამჩნევად ხდება.

ქართველთა სამკვიდროს სამხრეთ-დასავლეთიდან საუკუნეთა მანძილზე ესაზღვრებოდა მძლავრი ფეოდალური სახელმწიფო — ბიზანტიის იმპერია, რომელთანაც ჩვენს წინაპრებს მრავალმხრივი ურთიერთობა ჰქონდათ — სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური, საეკლესიო-სარწმუნოებრივი, კულტურულ-ლიტერატურული.

ბიზანტია, — ვითარცა ძლიერი სახელმწიფო, — ხშირად ცდილობდა ჩვენი მიწების მიტაცებასა და მითვისებას, ქართველთა ძლევასა და დამორჩილებას. ასე რომ, არცთუ იშვიათად იგი გამოდიოდა ჩვენი უშუალო მტრისა და მოწინააღმდეგის როლში; ერთმორწმუნეობა მას სრულიადაც არ უშლიდა ხელს ჩვენი ქვეყნის მიმართ მტაცებლური ზრახვების განხორციელების ცდაში. ასეთ დროს ქართველები ძალასა და ენერგიას არ იშურებდნენ მოძალებულ ბიზანტიელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში და თავგამოდებით იცავდნენ სამშობლოს ეროვნულ-პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას.

ზოგჯერ ისეთი პოლიტიკური სიტუაცია იქმნებოდა, რომ ბიზანტია არა მარტო ანგარიშს გვიწევდა, არამედ ჩვენთან კავშირის დამყარება-განმტკიცებას ცდილობდა, საერთო მტრის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლისაკენ მოგვიწოდებდა, მისი ინტერესების დაცვას გვთხოვდა. საგულისხმოა, რომ ბევრი ქართველი აქტიურად მონაწილეობდა ბიზანტიის სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, სამხედრო ოპერაციებში.

ბიზანტიასთან ურთიერთობა ქართველთათვის ერთობ რთულ პრობლემას წარმოადგენდა, რადგან ამ ურთიერთობის ისტორია დრამატიზმით იყო დამძიმებული. მაგრამ, — მიუხედავად ამისა, — ერთმორწმუნე ქვეყანასთან დაახლოებას მაჰმადიანთაგან შევიწროებული საქართველოსათვის მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამასთანავე, ქართულ-ბიზანტიური სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური კავშირის განმტკიცებას შესაბამისად სდევდა ურთიერთობის გაშლა კულტურულ-ლიტერატურულ სფეროში.

ბევრი რამ გვაკავშირებდა ბიზანტიასთან საეკლესიო-სარწმუნოებრივ სფეროშიც. ამ ერთმორწმუნე ქვეყანასთან ერთად გვიხდებ-

ბოდა ბრძოლა ქრისტიანობის მოწინააღმდეგე რელიგიებთან, აგრეთვე, საკუთრივ ქრისტიანობის წიაღში აღმოცენებულ სხვადასხვა მიმდინარეობასთან. მართლმადიდებლური ეკლესიის პრინციპების დაცვა-განმტკიცება ქართულ-ბიზანტიური ეკლესიების ერთობლივ რუნავს წარმოადგენდა. მას შემდეგ, რაც მაჰმადიანურ გარემოცვაში მომწყვდეულმა იერუსალიმმა დაკარგა ძველი მნიშვნელობა და კონსტანტინოპოლის ეკლესიამ საპატიო ადგილი დაიმკვიდრა, ქართული ეკლესიის სწრაფვა დასავლეთისაკენ საყოველთაოდ შესამჩნევი გახდა.

IX—X საუკუნეებში აღმავლობის გზას ადგა ბიზანტიური კულტურა, განსაკუთრებულ წარმატებას მიაღწია ბიზანტიურმა ლიტერატურამ. შემოქმედებით არენაზე გამოვიდნენ გამოჩენილი მწერლები, რომელთაც ეპოქა შექმნეს არა მარტო ბიზანტიური, არამედ საერთოდ ქრისტიანული ლიტერატურის ისტორიაში. მათი მრავალმხრივი მწიგნობრულ-საგანმანათლებლო მუშაობის შედეგად ბიზანტიურმა ლიტერატურამ მსოფლიო სახელი და ავტორიტეტი მოიპოვა, ბიზანტია ქრისტიანული მწერლობის ცენტრად იქცა. მალე ბიზანტიაში შესამჩნევად ამალდა განათლების დონეც, განვითარდა ფილოსოფიური აზროვნება, აყვავდა ფილოლოგიური სკოლა, თანდათანობით მომზადდა ის ნიადაგი, რომელიც ერთ-ერთ საფუძვლად იქცა ევროპულ რენესანსისა.

ყოველივე ამას ხედავდნენ, ამჩნევდნენ და აფასებდნენ ქართველები. ბიზანტია, — ვითარცა ქრისტიანობის ბურჯი და მწიგნობრობის ცენტრი, — ანდამატურად იზიდავდა ქართველ მოღვაწეებს, რომლებმაც აუცილებლად მიიჩნიეს ბიზანტიური კულტურის საფუძვლიანი გაცნობა, გულდასმითი შესწავლა, შემოქმედებითი ათვისება, ქართულ სინამდვილეში გადმონერგვა; მათ საჭიროდ მიიჩნიეს ბიზანტიის კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებში (თუ მათ ახლოს) დასახლება, რათა იქიდან კარგად ედევნებინათ თვალი ბიზანტიელთა შემოქმედებითი მუშაობისათვის და ნიადაგ ყოფილიყვნენ საქმის კურსში, რათა შეძლებოდათ ყოველგვარი სიახლის დროულად გაცნობა-ათვისება. ამიტომაც IX—XI საუკუნეებში ბიზანტიის სხვადასხვა პუნქტში (ოლიმპზე, ათონზე, პეტრიწონში და სხვ.) საფუძველი ჩაეყარა ქართული კულტურის ცენტრებს, ზოგან ჩამოყალიბდა ქართული ლიტერატურული სკოლები, რომლებიც თავისებურად მიუდგნენ ბიზანტიური კულტურის ათვისების საკითხს.

თავისებური მიდგომა კი აუცილებელი იყო, რადგან ბიზანტიელებს პირველობის პრეტენზია ჰქონდათ, მათი ქედმაღლობა ყოველგვარ საზღვარს სცილდებოდა. ქართველებს ესმოდათ, რომ საჭირო იყო ბიზანტიური კულტურის ათვისება, მაგრამ არა მონური ქედმაღლობა და ბრმა მორჩილება, არამედ შემოქმედებითი მიდგომა — თავის შეკავება წამლეკავი გავლენისაგან, მექანიკური გამეორებისაგან და თავისთავადი სახის შენარჩუნება. ქართველებმა გააჩაღეს მრავალმხრივი მუშაობა ბიზანტიური კულტურის შემოქმედებითი ათვისებისათვის, ყოველივე კარგის გადმონერგვისათვის, ეროვნული ლიტერატურის გამდიდრებისათვის. ყოველივე ეს კულტურული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ნიშნით კეთდებოდა. ამასთანავე, ამიერიდან ბერძნულ-ქრისტიანული მწერლობის ქართულად გადმოღება არა მარტო კულტურული, არამედ მეტად დიდი მნიშვნელობის პოლიტიკური ღონისძიებაც იყო, რამეთუ იგი ხელს უწყობდა საქართველოს დაწინაურებას ახლო აღმოსავლეთში.

ბიზანტიაში ქართველთა მომრავლებას და ქართული კოლონიების დაარსებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი კულტურის ისტორიისათვის. კონსტანტინოპოლის, ათონის, პეტრიწონისა თუ სხვა სავანეთა ქართველობას ახლო კავშირი ჰქონდა ბიზანტიური კულტურის ცამოჩენილ მოღვაწეებთან, მას შეეძლო თვალი მიედევნებინა ბიზანტიური მწიგნობრობის ზრდა-განვითარებისათვის და კვალდაკვალ მიჰყოლოდა მას, ქართული ლიტერატურა გამდიდრებინა ახალი ორიგინალური შრომებითა თუ ბერძნულიდან თარგმნილი წიგნებით და ეროვნული მწერლობა აემალეებინა ზოგადქრისტიანული ლიტერატურის დონემდე.

დასავლეთში აღმოცენებულმა ქართულმა კოლონიებმა ღირსეულად გაართვეს თავი რთულ ამოცანას; მათ მიერ შექმნილ კულტურულ-ლიტერატურულ მემკვიდრეობას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ეროვნული მწიგნობრობის ზრდა-განვითარებისათვის. ამასთანავე, დასავლეთში მოღვაწე ქართველმა მწერლებმა გარკვეული წვლილი შეიტანეს საკუთრივ ბიზანტიური ლიტერატურის განვითარებაშიც.

ძველი ქართული კულტურის საზღვარგარეთულ კერათა შორის ეროვნული მწერლობის განვითარებისათვის ყველაზე მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ათონის სავანეს, „რომელიც გადაიქცა იმ წყაროდ,

საიდანაც ჩვენში უხვად მოდიოდა მოწინავე კულტურის ნაკადი. თუ ქართული მწერლობა უაღრესად განვითარდა XI—XII საუკუნეებში, ეს ივერთა მონასტრის მეოხებითაც, სადაც თავმოყრილი იყო ყველა იველთა საუკეთესო კულტურული ძალები, რომელთაც მონასტრის სიხსნის გაეცნოთ თავიანთ თანამემამულეთათვის დასავლეთის ლიტერატურული სიმდიდრე და მემკვიდრეობა. აქ ითარგმნა და გადაიწერა მომეტებული ნაწილი იმ ლიტერატურული განძეულობისა, რომლითაც სამართლიანად ამაყოფს ჩვენი ძველი მწერლობის ისტორია. აქ, ათონზე, შეიქმნა და ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული სალიტერატურო, საგრამატიკო და საკალიგრაფიო სკოლა, რომელმაც წარუშლელი კვალი დატოვა ჩვენს წარსულში. ერთი სიტყვით, არც ერთ სამონასტრო დაწესებულებას ისეთი მნიშვნელობა არ ჰქონია ჩვენი მწერლობისა და კულტურის ისტორიაში, როგორც ათონის ივერთა მონასტრის. უიმისოდ ჩვენი კულტურის ისტორიას შეიძლება, სხვა სახე და ხასიათი მიეღო“ (კ. კეკელიძე).

ათონის საეანე მდებარეობს საბერძნეთში, ქალკედონის ნახევარკუნძულის (ბერძნული ქალკიდიკის) აღმოსავლეთ შვერილზე — აიონ-ოროსის (მთაწმიდის), ათონის, ვიწრო, გრძელი და მთავორიანი ნახევარკუნძულის აღმოსავლეთ ნაწილში, ათონის მთის ქვედა კალთაზე, ეგეოსის ზღვის პირას. კარგი ბუნებრივ-კლიმატური პირობებითა და შესანიშნავი მცენარეული საფარით (ზეთისხილის ბაღებით, ფოთლოვანი ტყეებით და ა. შ.) იგი ძველთაგანვე იზიდავდა მოწესეებს. ადრე, — ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, — იქ იკრიბებოდნენ მორწმუნენი და თავიანთ ღმერთებს სცემდნენ თაყვანს თუ სწირავდნენ მსხვერპლს, ხოლო შემდგომ ათონი ქრისტიანთა სამოღვაწეო ადგილად იქცა.

პირველი ქრისტიანი მოწესენი ათონზე VIII—IX საუკუნეებიდან ჩანან, ხოლო X საუკუნის ბოლოსათვის იქ ბერძნული მონასტრების ცენტრმაც გადაინაცვლა; 870 წელს იოანე კოლოკუმ დააარსა პირველი საეანე, ხოლო მომდევნო ხანაში სამონასტრო მშენებლობა ისე შესამჩნევად გაიშალა, ერთიმეორის მიყოლებით იმდენი მნიშვნელოვანი საეანე აღმოცენდა, რომ მალე ათონის მთას მთაწმიდა ეწოდა. რადგან ათონზე ბევრ ხალხს ჰქონდა თავისი სათვისტომო, ბუნებრივი იქნებოდა იქ ქართველებსაც დაედოთ ბინა. მართლაც, მას შემდეგ, რაც საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობა გაცხოველდა და ქართველები მომრავლდნენ ბიზანტიის სახელმწიფოებრივ-პოლი-

ტიკურსა თუ საეკლესიო-სამონასტრო ასპარეზზე, მათ ათონზე და-
სახლებაც დაიწყეს — ჯერ ბერძენთა სადგომს შეაფარეს თავი, ხო-
ლო შემდეგ ქართული სავანეც დააარსეს (მართალია, ქართველნი X
საუკუნის შუა წლებში, — 50-იან, განსაკუთრებით 60-იან წლებში
— ჩანან ათონის მთაზე — ათოს სავანეში, კლემენტის მონასტერში,
ათანასეს ლავრაში, მაგრამ მათ ჯერ ეროვნული მონასტერი კიდევ
არ ჰქონდათ).

965 წელს ათონის მთას ეწვია გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე
იოანე, რომელსაც ახლდნენ ვაჟიშვილი ექვთიმე და მოწაფენი. მათ
ათანასე ათონელის (920—1000) ლავრას მიაშურეს, ათანასეს ახლოს
დაისადგურეს. მალე მათ შეუერთდა ცნობილი სარდალი თორნიკე.

ათონელ ქართველთა საქმიანობა გახმაურდა; „განიტქუა ჰამბავი
მათი“ და თანამემამულეებმა მათ სამყოფს მიაშურეს. მოწესეთა
მომრავლების გამო იოანემ და მისმა ახლობლებმა ათანასეს ლავრა-
ში დარჩენა შეუძლებლად მიიჩნიეს და სხვა ადგილას ცხოვრება ირ-
ჩიეს, „ლავრისაგან განშორებულად, უდაბნოსა შუენიერსა წმიდო-
სა იოვანე მახარებელისა ეკლესიაჲ აღაშენეს და სენაკები, და მუწ
იყოფოდეს მრავალ ჟამ“.

ამ პერიოდში ბიზანტიის მცირეწლოვან უფლისწულებს ბასილ-
სა და კონსტანტინეს აუჯანყდა მცირეაზიელი ფეოდალი ბარდა
სკლიაროსი. მემამბოხეთა ლაშქარმა თითქმის მთელი მცირე აზია
იგდო ხელთ და ბიზანტიის ცენტრალურ ხელისუფლებას საფრთხე
შეუქმნა. საიმპერატორო კარმა დახმარებისათვის ერთგულ დიდე-
ბულებს მიმართა. მან გადაწყვიტა დავით კურაპალატისათვის (961—
1001) მიმართვა და დახმარება-შუაკაცობა ათონელ ქართველებს
სთხოვა. იოანემ ეს საქმე თორნიკეს მიანდო. ბიზანტიელებმა თორ-
ნიკეს ხელით დავით კურაპალატს წერილი გამოუგზავნეს და დახმა-
რება სთხოვეს. დავითმა 12000 რჩეული მხედარი გამოყო და სარდ-
ლად თორნიკე მიუჩინა. ბიზანტიელთა და ქართველთა ლაშქარმა
სასტიკად დაამარცხა მემამბოხეთა მხედრობა (979 წ.).

თორნიკემ დიდძალი დავლა იგდო ხელთ. იგი გამარჯვებული და
ხელდამშვენებული დაბრუნდა ათონზე. იქაურმა ქართველებმა ახა-
ლი, ეროვნული სავანის დაარსება განიზრახეს (მათ უკვე ჰქონდათ
სამისო მატერიალური შესაძლებლობა), მალე (980 წელს) ქართული
მონასტრის მშენებლობა დაიწყეს და 983 წელს დაასრულეს კიდევ.

ასე დაარსდა ათონის ივერთა (ქართველთა) მონასტერი, ივირონი, რომელსაც ჩვენი წინაპრები ასე იხსენიებდნენ: „ლავრაჲ დიდებული და ყოვლითა შუენიერებითა შემკული“ (გიორგი ათონელი), „ლავრაჲ“ (გიორგი მცირე), „დიდი ლავრაჲ ქართველთაჲ“ (გიორგი ათონელი), „ლავრაჲ დიდებული“ (ზოსიმე მონაზონი) და ა. შ.

ათონის ივერთა მონასტერს თავდაპირველად იოანე ხელმძღვანელობდა. მან ენერგიულად იწყო ზრუნვა ქართული სავანის განმტკიცება-გაძლიერებაზე; შეიძინა მამულები, მონასტერი უზრუნველყო შემოსავლით, თანამემამულეები ჩააბა როგორც საეკლესიოსამონასტრო, ისე სამეურნეო საქმიანობაში და ა. შ.

იოანესა და თორნიკეს მცდელობით, ბიზანტიელთა დახმარებითა და ათონელ ქართველთა ენერგიული მოქმედებით ივირონი 935 წლისათვის სავსებით დასრულებულ, ჩამოყალიბებულ ფეოდალურ-საეკლესიო სენიორიად იქცა. იოანემ და თორნიკემ როგორც ბიზანტიელთა, ისე თანამოღვაწე ქართველთა სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურეს. მონასტრის მშენებელთა ღვაწლის აღიარებას მოწმობს ათონელთა „ცხოვრების“ შექმნა ქართულ-ბერძნულ ენებზე, ბერძნული ეპიგრაფა, რომელიც იოანე ქართველს მიეძღვნა ადრეულ საუკუნეებში, და სხვ.

როდესაც იოანე და თორნიკე მონასტერს აარსებდნენ, მათ, რასაკვირველია, სურდათ ქართველ მოღვაწეთათვის ეროვნული სავანე შეექმნათ, მაგრამ მათი აღმშენებლობითი საქმიანობა მხოლოდ ქართველ მოწესეთა ბედზე ზრუნვით არ შეიძლება აიხსნას. მათ კარგად ესმოდათ, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველებისათვის ბიზანტიური კულტურის გაცნობას, მწერლობისა და მეცნიერების ცენტრებთან ახლოს ყოფნას, ბიზანტიელ მწიგნობრებთან კავშირ-ურთიერთობას. ამიტომაც იოანემ და თორნიკემ თავიდანვე ინტერესი გამოიჩინეს ბიზანტიური ლიტერატურისადმი და დაიწყეს ზრუნვა მშობლიური მწერლობის ზრდა-განვითარებაზე. მათ გარკვეული ყურადღება მიაქციეს ქართული მწიგნობრობის განვითარებას და შესამჩნევი წვლილი შეიტანეს ეროვნული წერილობითი კულტურის გამდიდრების საქმეში. იოანესა და თორნიკეს ინიციატივით ათონის ივერთა მონასტერში საკმაოდ ადრე, ყოველ შემთხვევაში, X საუკუნის 70-იანი წლებიდან მაინც, ფართოდ გაიშალა მუშაობა ხელნაწერთა გამრავლების, ძვირფასი ნუსხების დამზადების მიზნით. მათი დაკვეთით მუშაობდა ქართველ მწიგნობართა მოზრდილი

ჯგუფი, მათი თაოსნობით დამზადდა არაერთი ძვირფასი ხელნაწერი. იოანე გულმოდგინედ ადევნებდა თვალს ბიზანტიური მწერლობის წინსვლას, ინტერესით ეცნობოდა ბერძნულენოვან ტექსტებს. ჩვედა სათარგმნელ მასალას. იგი გრძნობდა ხარვეზს, რომელიც ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ბიზანტიური ძეგლის ქართული თარგმანის არარსებობით იყო გამოწვეული და ენერგიულად იღვწოდა მდგომარეობის გამოსწორებისათვის. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ იოანეს მოწოდებით გამოვიდა შემოქმედებით ასპარეზზე მისი ვაჟი ექვთიმე, რომელსაც წილად ხვდა დიდი პატივი ათონის ლიტერატურული სკოლის დაარსებისა. არსებითად მის სახელთანაა დაკავშირებული ამ სკოლის ჩამოყალიბება და მისი საქმიანობის წარმართვა, ბიზანტიურ კულტურასთან ქართული მწერლობის შემდგომი დაახლოება და ეროვნული საგანძურის გამდიდრება, ბიზანტიური ლიტერატურული ტრადიციების გაღმონერგვა ჩვენს სინამდვილეში და მშობლიური მწერლობის მსოფლიო სარბიელზე გაყვანა.

იოანეს გარდაცვალების შემდეგ, — 14 წლის განმავლობაში (1005—1019), — ქართველთა მონასტერს ექვთიმე ათონელი ხელმძღვანელობდა. იგი ჯერ კიდევ მამის სიცოცხლეში, — იოანეს ავადმყოფობის გამო, — უძღვებოდა ქართული სავანის მთელ საქმიანობას — საეკლესიო-სამონასტროს, სამეურნეო-ადმინისტრაციულსა და სხვ., აქტიურად იყო ჩაბმული ათონელთა ყოველდღიურ ცხოვრებაში და ნაყოფიერად ხელმძღვანელობდა თანამემამულეთა მრავალრიცხოვან ჯგუფს. ასეთივე დატვირთვით მუშაობდა ექვთიმე მამის გარდაცვალების შემდეგაც, როდესაც წინამძღვრის მოვალეობას ასრულებდა. ამასთანავე, იგი არა მხოლოდ ქართული მონასტრის საქმეებს განაგებდა, არამედ დიდად ირჩებოდა საერთოდ ათონის მთის მონასტრებისათვის.

ექვთიმე ათონელი მრავალმხრივ საქმიანობას ეწეოდა. სახელდობრ, ძველი საბუთების გამოყენებითა და ხელისუფალთა მხარდაჭერით განამტკიცებდა ივირონის ძლიერებას და აუმჯობესებდა მის მატერიალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას, ყიდულობდა მამულებს და ზრუნავდა მათ შეუფლობასა და გადასახადებისაგან განთავისუფლებაზე, გულმოდგინედ იღვწოდა მოწესეთა შორის კეთილგანწყობილებისა და კარგი ურთიერთობის დამკვიდრებისათვის, მონაწილეობდა ათონის მთის ბინადართა საადგილმამულო დავის მშვიდობიან გადაჭრაში, განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა თავის

თანამოღვაწეთა და მოწაფეთა ცხოვრების პირობებს და მათ კეთილდღეობასაც უზრუნველყოფდა. იგი არა მხოლოდ თვით ეწეოდა აღმშენებლობით საქმიანობას და ახალ ეკლესიებს აგებდა, არამედ არაქართველ მოღვაწეებსაც ეხმარებოდა და არაქართული მის დააჩსებაზეც ზრუნავდა.

მიუხედავად ამისა, ექვთიმე ათონელის ღრმამონაარსიან ცხოვრება-მოღვაწეობაში მთავარი და არსებითი ლიტერატურულ-მემოქმედებითი საქმიანობა იყო. სწორედ მისი თაოსნობით იქცა ათონის სავანე არა მხოლოდ დასავლეთში მყოფ ქართველთა ძირითად საეკლესიო-სამონასტრო ცენტრად, არამედ ქართული კულტურის მძლავრ კერადაც. მართალია, ექვთიმე ათონელს მუშაობაში შესამჩნევად უშლიდა ხელს სხვა საქმეებით გადატვირთვა და დღენიდაც მოუცვლელობა, მაგრამ ამან ხელი ვერ ააღებინა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაზე (ვინაიდან ხშირად დღისით ვერ პოულობდა დროს, ღამით მუშაობდა და თავდადებით იღვწოდა მშობლიური ლიტერატურის გამდიდრებისათვის). მისი ბიოგრაფის სიტყვით, ექვთიმე მრავალმხრივი პრაქტიკული საქმიანობის „თანა კეთილსა მას შრომასა თარგმანებისასა არა დააცადებდა, არცა სცემდა განსუენებასა თავსა თვსსა, არამედ ყოვლადვე იჭირვინ და ღამეთა ათევნ, რამეთუ უფრომსნი წიგნნი ღამით სანთლითა უთარგმნიან ფრიადისა უცალოებისაგან და საურავთა“.

როგორც აღვნიშნეთ, მწიგნობრული ინტერესი ქართველთა სავანეში აღრევე შეინიშნებოდა, ცნობილია მონასტრის პირველ მოღვაწეთა — იოანესა და თორნიკეს თაოსნობით დამზადებული წიგნები, მაგრამ იქ გაჩაღებული კულტურულ-მემოქმედებითი საქმიანობის ინიციატორი და სულისჩამდგმელი, იქაური ლიტერატურული სკოლის ფუძემდებელი და მამამთავარი იყო ექვთიმე ათონელი. არ დაარჩენილა ქართული საეკლესიო-სასულიერო მწერლობის არც ერთი დარგი, რომ მის განვითარება-გამდიდრებაში ექვთიმეს აქტიური მონაწილეობა არ მიეღო. იგი წერდა ორიგინალურ თხზულებებს ქართულად და ბერძნულად, ეწეოდა ორმხრივ მთარგმნელობით მუშაობას. საკმარისია მოვიხსენიოთ ცნობილი აგიოგრაფიულ-მორალური და ასკეტიკურ-დოგმატიკური თხზულება, შუა საუკუნეებში ფართოდ გავრცელებული სულთამარგებელი რომანი „სიბრძნე ზალაჰვარისა“, რომელიც მან ქართულიდან თარგმნა ბერძნულ

ენაზე (მაღე გაჩნდა ლათინური თარგმანი, ხოლო შემდეგ — თარგმანა-
მრავალ ევროპულ ენაზე).

ექვთიმე ათონელმა თავის მთავარ მიზნად ქართულ-ლიტერატურული ურთიერთობის გაძლიერება და ქართული მწერლობის საგანძურის ბერძნული ენიდან თარგმნილი თხზულებებით გამდიდრება დაისახა. იგი ხელმძღვანელობდა საგანგებოდ შემუშავებული მთარგმნელობითი პრინციპებით, გულდასმით არჩევდა სათარგმნ მასალას, ითვალისწინებდა ქართველ მკითხველთა მომზადების დონეს და მოთხოვნილებას, საჭიროებისდა მიხედვით ცვლიდა ტექსტს და იძლეოდა განსხვავებულ რედაქციას.

ექვთიმე ათონელის საქმიანობამ საყოველთაო აღიარება პოვა. მაღლიერი თანამემამულენი კმაყოფილებით აღნიშნავდნენ, რომ ექვთიმემ „განანათლა და შეამკო ნათესავი და ენაჲ ჩუენი“ (გიორგი ათონელი), „განავრცელა და განანათლა ქართველთა ენაჲ“ (სვიმეონ დვალი) და სხვ. დავით კურაპალატმა მას „ახალი ოქროპირი“ უწოდა. ქართველებს განსაკუთრებით ის ეაძაყებოდათ, რომ ექვთიმეს „სახელი და ღირსებაჲ არა ხოლო საქარაჯელოსა ოდენ განეფინა, არამედ საბერძნეთსაცა“. სწორედ ამის შეგნებამ ალავსო ისინი კანონიერი სიამაყის გრძნობით და ათქმევინა (ექვთიმეზე) შემდეგი სიტყვები: „ეგევითარი თარგმანი, გარეშე მათ პირველთასა, არღარა გამოჩინებულ არს ენასა ჩუენსა და ვჰგონებ, თუ არცაღა გამოჩინებად არს“. ექვთიმე ათონელის დამსახურების აღიარებას მოწმობს მისი ცხოვრება-მოღვაწეობის ვრცლად აღწერა, მისი „ცხოვრების“ სვინაქსარული რედაქციები, მის სახელზე დაწერილი საგალობლები, რომელთაგანაც ზოგიერთი ბერძნულ სადღესასწაულოშიც კი შევიდა, ათონელთა მიერ დადებული აღაპები და ა. შ.

ექვთიმე ათონელს გარს ეხვია თანამოღვაწეთა და თანამშრომელთა დასი (იოანე გრძელისძე, არსენ ნინოწმიდელი, იოანე ხახულელი, ზაქარია მირდატისძე და სხვ.), რომელმაც გარკვეული წვლილი შეიტანა ქართული წიგნადი ფონდის გამდიდრებასა და ათონის ლიტერატურული სკოლის განვითარების საქმეში.

ათონის ქართველთა მონასტერი არა მხოლოდ იოანესა და ექვთიმეს სიცოცხლეში გამოირჩეოდა, არამედ მომდევნო პერიოდშიც კარგა ხანს წარმოადგენდა ქართული კულტურის მძლავრ კერას, იქ გრძელდებოდა მწიგნობრულ-ლიტერატურული საქმიანობა, რომელშიც მონაწილეობდა ქართველ მოღვაწეთა მრავალრიცხოვანი ჯგუ-

ფი (გრიგოლ მთაწმიდელი, სტეფანე ხარტულარი, მიქაელი და სხვ.). ეს მუშაობა კიდევ უფრო ნაყოფიერი გახდა, როდესაც იქ დამკვიდრდა გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე გიორგი ათონელი (1009—1065) რომელმაც განაგრძო, განავითარა და გააღრმავა ექვთიმეს მიერ წამოწყებული საქმიანობა. იგი 1044—1056 წლებში ივირონის წინამძღვრად იყო, მრავალმხრივ პრაქტიკულ მოღვაწეობას ეწეოდა და ენერგიულად ხელმძღვანელობდა ქართული საგანის ბინადართა საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრებას. საქართველოს სამეფო კარის ხელშეწყობითა და დახმარებით მან ათონის ქართველთა მონასტერი გაამდიდრა, განამტკიცა და გააძლიერა, აღმშენებლობითი სამუშაოც ჩაატარა და მამულებიც შემოიმატა-შემოიმტკიცა.

გიორგი ათონელის ბიოგრაფიაში, მის მოღვაწეობაში მთავარი და ძირითადი მწიგნობრულ-ლიტერატურული საქმიანობა იყო. თავისი შემოქმედებითი მუშაობით, ნაყოფიერი მთარგმნელობითი საქმიანობითა და პრაქტიკული მოღვაწეობით მან დიდი წვლილი შეიტანა ქართული სულიერი კულტურის საგანძურში. იგი თავგამოდებით იბრძოდა ქართველთა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ძლიერებისა და სარწმუნოებრივი სიწმინდისათვის, მშობლიური მწიგნობრობის ზრდა-განვითარებისა და კულტურის დონის ამაღლებისათვის.

გიორგი ათონელის მემკვიდრეობაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს „ცხოვრება ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთვმესი და უწყებად ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისაჲ“ — ძვირფასი საისტორიო წყარო, რომელიც არა მხოლოდ პირველ ქართველ ათონელთა თავგადასავალს გვაცნობს, არამედ მონასტრის ქართველთადმი კუთვნილებასაც ადასტურებს. ბერძენ ბერთა მოძალეობამ, ქართველთა მდგომარეობის გართულებამ, ჩვენი უფლებების დაცვის აუცილებლობამ დააწერინა ავტორს წიგნი, რომელიც ემყარება რა სარწმუნო წერილობით წყაროებსა და ზეპირგადმოცემებს, მოგვითხრობს ქართული საგანის აღმოცენების ისტორიას, ასახავს მონასტრის შინაგან წყობილებას, წარმოაჩენს იქ გაჩაღებულ კულტურულ-შემოქმედებით მუშაობას.

გიორგი ათონელმა, ერთი მხრივ, მაღალმხატვრული და ღრმადიდური თხზულების სახით დიდებული ძეგლი აუგო ივერთა მონასტრის დამაარსებელთ, ხოლო, მეორე მხრივ, თავისი მოღვაწეობით წინ წასწია, ახალ საფეხურზე აიყვანა ქართული მთარგმნელობითი ხელოვნება.

გიორგი ათონელის ცხოვრება-მოღვაწეობის პერიოდში ათონის ქართულ საგანეში კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობა კვლავ ინტენსიურად გრძელდებოდა. გიორგი, — ვითარცა მეცნიერულ-ლიტერატურული საქმიანობის მეთაური და მთელი ინტელექტუალური ცხოვრების ხელმძღვანელი, — თავისი პირადი მაგალითით — თავდადებული შრომითა და შემოქმედებითი წვით, — სტიმულს აძლევდა თანამოღვაწეთ და მწიგნობრულ ინტერესს უღვივებდა, შთააგონებდა და მუშაობისაკენ მოუწოდებდა. ნათქვამის საილუსტრაციოდ საკმარისია მოვიხსენიოთ გიორგი ათონელის მოწაფე და თანამოღვაწე გიორგი მცირე, რომელიც ყველგან თან ახლდა თავის სასახლო მოძღვარს და ყველაზე უკეთ იცნობდა მის ყოველდღიურ პრაქტიკულ საქმიანობასა თუ ლიტერატურულ მოღვაწეობას. სწორედ ამიტომ აღწერა მან ასე დაწვრილებით გიორგი ათონელის თავგადასავალი („ცხოვრება და მოქალაქობაა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისა“) და საკმაოდ სრულად წარმოაჩინა მისი დამსახურება მშობელი ხალხისა და ეროვნული კულტურის წინაშე. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ სხვა ქართველი მწიგნობრებიც — არსენ გოგოფა, იაკობი, იოანე ხარტულარი, ჰიმნოგრაფი ეზრა, სტეფანე ათონელი, ბასილი და ა. შ.

მწიგნობრულ-ლიტერატურული საქმიანობა ათონის ქართველთა მონასტერში გრძელდებოდა გიორგი ათონელის მომდევნო წინამძღვრების — თეოდორესა და, განსაკუთრებით, გიორგი ოლთისარის დროსაც. სწორედ მაშინ მოღვაწეობდა იქ მოზრდილი ჯგუფი (ეგსტრატი დეკანოზი, ზოსიმე მონაზონი, კვირიკე დიაკონი, სვიმეონ თავშიშველი, იაკობ დეკანოზი, მიქაელ დაღალისონელი და ა. შ.), რომელმაც შესამჩნევი წვლილი შეიტანა ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორიაში.

ქართული საგანის საკეთილდღეოდ თავგამოდებით იღვწოდნენ როგორც დასახელებული, ისე სხვა წინამძღვრებიც (არსენ ფარსმან-ყოფილი, ეგგენი, ვასილი, იოანე ბუქაისძე და ა. შ.), მაგრამ ივირონის მდგომარეობა მაინც გართულდა და იქაურ ქართველთა შემოქმედებითი მუშაობა შესუსტდა; ისინი მეტწილად ხელნაწერების დამზადებით კმაყოფილდებოდნენ და მხოლოდ ახალი ნუსხებით ამდიდრებდნენ იმ წიგნსაცავს, რომელიც დღესაც ათონის ფასდაუდებელი საგანძურია და ნათლად წარმოაჩინს ათონელ ქართველთა

დიდ მეცნიერულ-ლიტერატურულ ინტერესსა და გონებრივ ჰორიზონტის სიფართოვეს.

ათონის ქართველთა მონასტერში შემოქმედებითი ცეცხლი ეკლესიის ცხოვრებას და ბოლოს ჩაქრობა შემთხვევითი არ ყოფილა; ეს უნდა იყოს იგივე შედეგი იყო იმ დევნა-შევიწროებისა, რომელსაც ჩვენი წინაპრები განიცდიდნენ ათონზე ჯერ კიდევ XI საუკუნიდან.

უკვე ექვთიმე ათონელის მომდევნო წინამძღვრის გიორგის (1019—1029) დროს დაიწყო ივირონში ქართველთა შევიწროება-შემცირება და ბერძენთა მომრავლება. მართალია, გიორგიმ ერთგვარად დაამუხრუჭა ბერძენთა მოძალეობა და ხელი შეუშალა მათ მტაცებლური განზრახვის შესრულებაში, მაგრამ მალე ბიზანტიელებმა დრო იშოვეს და ქართველთათვის მონასტრის წართმევა მოიწადინეს. ათონელმა ქართველებმა საჭიროდ და აუცილებლად მიიჩნიეს მტკიცედ შეკავშირება და შემჭიდროება, სათანადო საბუთების დაძებნა თუ ახალი დოკუმენტების შედგენა და მათი მეოხებით თავიანთი უფლებების დაცვა-განმტკიცება. მათ საგანგებოდ შეადგინეს „მოსავსენებელი“ ქართველ-ბერძენთა ურთიერთობისა ათონის მთაზე, ხაზგასმით აღნიშნეს მონასტრის ქართველთადმი კუთვნილება, აღწერეს მისი აღმოცენებისა და განვითარების ისტორია, წარმოაჩინეს იოანეს, თორნიკესა და ექვთიმეს ღვაწლი სავანის წინაშე, დაგმეს და გაკიცხეს ქართველთა უფლებების ხელმყოფელი და ქართული მონასტრის მტაცების მოსურნე ბიზანტიელები.

რასაკვირველია, „მოსავსენებელმა“ ვერ შეაჩერა ბიზანტიელთა შეტევა, მომდევნო ხანაში მათი იერიში კიდევ უფრო საშიში გახდა. აქტიურად იღვწოდნენ ათონელი ქართველები, ენერგიულად მოქმედებდნენ ივირონის მესვეურები, უხვად ეხმარებოდნენ მათ ქართველი მეფე-დიდებულები თუ გამოჩენილი საეკლესიო მოღვაწენი (ბაგრატ მეოთხე, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე; გრიგოლ და აბაზ ბაკურიანისძენი, იოანე მწიგნობართუხუცესი; ნიკოლოზ გულბერისძე, პავლე ქუთათელი და ა. შ.), მაგრამ მოძალებულ ბიზანტიელებთან გამკლავება თანდათან უფრო ძნელდებოდა. ამას ერთობა გარეშე მტრების ხშირი თავდასხმაც, რამაც შესამჩნევად დაასუსტა ქართველთა სავანი.

1259 წელს ათონის ნახევარკუნძული, კერძოდ, იქაური მონასტრები დაარბიეს ჯვაროსნებმა. მტერს ვერც ივირონი გადაურჩა. იმავე საუკუნის 80-იან წლებში ათონი ერთხელ კიდევ დაარბიეს

მომხდურებმა, რომელთაც ბერებს კათოლიკობის შეწყნარება და რომის პაპის უზენაესობის აღიარება მოსთხოვეს. ათონელები არ დაეთანხმნენ მოძალადეთა წინადადებას, რის გამოც სასარგებლოდ დაი-
საჯნენ.

XIV საუკუნის დამდეგს ათონი რამდენჯერმე იქცა მტრის სათა-
რეშო არენად. 1304 წელს იქაური მონასტრები დაარბიეს თურქებ-
მა, 1306 წელს — კათალონიელებმა, 1308 წელს — არაბებმა. რა-
საკვირველია, არც ქართველებს დაუდგებოდათ კარგი დღე. მართ-
ლაც, არაბმა პირატებმა უმოწყალოდ გაძარცვეს ქართული სავანე
და მთავარი ტაძრის დანგრევაც კი განიზრახეს, მაგრამ მარმარილოს
სვეტები ადგილიდან ვერ დაძრეს და გუმბათიანი ნაგებობის ჩამოჭ-
ცევა ვერ მოახერხეს.

1320—1324 წლებში თურქი პირატები არბევდნენ და ძარცვავდ-
ნენ ათონის სავანეებს.

მომხდური ლაშქრის თარეშმა შეარყია ივირონის ძლიერება, საგ-
რძნობლად დაასუსტა ქართველთა კრებული. მონასტერში მდგომა-
რეობა გართულდა, ბერძენ-ქართველთა ურთიერთობა გამწვავდა,
ბერძენთა მტაცებლური ტენდენცია სულ უფრო შესამჩნევი გახდა.
ღრთთა განმავლობაში ქართველთა რიცხვმა, — განსაკუთრებით
XIII საუკუნიდან, როდესაც საქართველოს პოლიტიკური ძლიერება
დაეცა, — საგრძნობლად იკლო. მომრავლებული ბერძნები აქტიუ-
რად ამოქმედდნენ, ივერთა მონასტრის მთავარი ტაძრისათვის ბრძო-
ლამ კულმინაციას მიაღწია. მოძალადეებმა მიიმხრეს არა მარტო
ათონის მონასტრების საბჭოს თავკაცები, არამედ კონსტანტინოპო-
ლის პატრიარქი კალისტე პირველი (1350—1363), რომელმაც დააქ-
მაყოფილა ბერძენთა პრეტენზიები და საქმე მათ სასარგებლოდ გა-
დაწყვიტა.

კალისტემ ქართველთა კანონიერი უფლებები უგულვებელყო,
დამსახურება და ღვაწლი დაივიწყა და მათ ერთგვარი ბრალდებებიც
კი წაუყენა. მისი მტკიცებით, ქართველები უსაფუძვლოდ იჩემებდ-
ნენ პირველობას, დაუმსახურებლად ავიწროებდნენ ბერძნებს და
თვით კი არ შეეძლოთ მონასტრის მართვა, საამისოდ ძალა არ შეს-
წევდათ. მისი დასკვნით, სულიერად ამაღლებულსა და რიცხობრი-
ვად გამრავლებულ ბერძენ მოწესეთა რაზმს უფრო შეეფერებოდა
სავანის მესვეურობა; ამიტომ მან ქართველებს ჩამოართვა მთავარი
საკრებულო ტაძარი, აუკრძალა მონასტერში პასუხსაგებ თანამდევ-

ბობათა დაკავება და სამოღვაწეოდ პატარა ეკლესია მიუჩინა ვერ
ფიტყვით, რომ ამის შემდეგ ქართველები კვლავ ფაქტობრივი ბატონ-
პატრონი იყვნენ სავანისა, მაგრამ ჯერ კიდევ ყველაფერი განაწესდა
გული არ იყო.

ბერძენთა მიერ ქართული სავანის ხელში ჩაგდება ერთბაშად არ
მომხდარა და კალისტეს გადაწყვეტილებით არ დაგვირგვინებულა.
ბერძენები თანდათან ეუფლებოდნენ მას და მხოლოდ გვიან მიადწიეს
საბოლოო გამარჯვებას. ამჯერად — XIV საუკუნის შუა წლებში —
მათ მხოლოდ დროებითი წარმატება მოიპოვეს, მაგრამ, როგორც
ჩანს, კალისტეს გადაწყვეტილება ბოლომდე არც მაშინ განხორცი-
ელებულა. ეს არცაა გასაკვირი: მონასტერი პატრიარქს არ უბოძე-
ბია ქართველთათვის და, ბუნებრივია, არც ჩამორთმევის უფლება
ჰქონდა. მართალია, იქ ბერძენები ჭარბობდნენ, მაგრამ ფაქტობრივად
იგი მაინც საქართველოს კუთვნილებად იგულისხმებოდა და ნომი-
ნალურად ასეც ითვლებოდა.

წინააღმდეგ კალისტეს გადაწყვეტილებისა, ქართველები გვიან
ხანაშიც (1363 წ., 1399 წ., 1513 წ. და სხვ.) ჩინან მონასტრის წინამ-
ძღვრებად; მონასტრის ქართველთადმი კუთვნილებით აიხსნება
ისიც, რომ გაჭირვების დროს იქაური ქართველები თანამემამულეებს
მომართავდნენ და ქართველი მეფე-დიდებულებიც (ყვარყვარე და
მზეჭაბუკ ათაბაგები, ლევან კახთა მეფე, ამოთან მუხრანბატონი,
ერეკლე მეორე და სხვ.) შეძლებისდაგვარად მფარველობდნენ და
ეხმარებოდნენ; არც ისაა ინტერესს მოკლებული, რომ გვიანი ხა-
ნის ქართველი მოღვაწენი (ამბროსი სამცხელი, ფილიპე შაქარაშვი-
ლი და სხვ.) ივერთა სავანეს „ჩუენ მონასტრად“ იხსენიებდნენ. ასე
რომ, კალისტეს ტენდენციურმა გადაწყვეტილებამ ბერძენებს საბო-
ლოო გამარჯვება ვერ მოუტანა და ქართველებს თავიანთ ძველ სა-
ვანეზე ხელი ვერ ააღებინა.

1453 წელს დაემხო ბიზანტიის იმპერია. თურქებმა ხელთ იგდეს
კონსტანტინოპოლი, დაიპყრეს ათონის ნახევარკუნძული და დაარ-
ბიეს იქაური სავანეები; მთაწმიდა, სადაც ქალებს ძველთაგან ეკრძა-
ლებოდათ ფეხის დადგმა, სულთნის დედის საკუთრებად გამოცხად-
და. გასაგებია, რომ ამიერიდან ათონზე მოსახლე ქართველთა ცხოვ-
რება კიდევ უფრო გაძნელდა, ხოლო XV საუკუნის უკანასკნელ
წლებში აუტანელი გახდა. მტრის მრავალგზისმა თავდასხმამ, უმოწ-

ყალო ძარცვამ და დაუნდობელმა რბევამ სავანე დაასუსტა და და-
უძლურა. ცხადი გახდა, რომ სამშობლოდან დახმარების მიუღობ-
ლად ათონელი ქართველების ყოფაცხოვრებითი პირობების გაუმ-
ჯობესება და გაპარტახებული სავანის აღდგენა შეუძლებელი იყო.
რადგან სხვა გზა არ ჩანდა, ქართველმა მოღვაწეებმა თანამემამუ-
ლეებს მომართეს და დახმარების სათხოვნელად საქართველოში
წარმომადგენლები გამოგზავნეს. ათონელთა თხოვნამ მალე გამოი-
ლო სასურველი შედეგი, მათ დამხმარე ხელი გაუწოდეს სამცხელმა
ათაბაგებმა — ყვარყვარე მეორემ (1451—1498) და მზექაბუკმა
(1500—1515).

ქართველთა დახმარებამ და შეწირულებამ XVI საუკუნის დამ-
დგისათვის რამდენადმე შეცვალა ათონელთა მდგომარეობა; გა-
ჩაღდა აღმშენებლობითი საქმიანობა და დანგრეულ ნაგებობათა
აღდგენა-განახლება, რასაც ბუნებრივად მოჰყვა მოღვაწეთა რიცხ-
ვის ზრდაც.

XVI საუკუნის დასასრულიდან ათონის ისტორიაში შესამჩნევია
ერთი გარემოება: რუსეთის საერო თუ სასულიერო ხელისუფლება
მეტ ყურადღებას უთმობს ათონის სავანეებს. ამ დროისათვის რუ-
სეთის ხელისუფალთ შეუმუშავდათ აზრი, რომ ისინი იყვნენ ბერძ-
ნების მემკვიდრენი და მათ ევალეობდათ აღმოსავლეთში ქრისტიან-
ობის დაცვა-მფარველობა. სწორედ ამის გამო დაეხმარნენ რუსთა
მეფეები ივიროსს 1584—1588 წლებში. მაგრამ ასეთმა ეპიზოდურ-
მა დახმარებამ მდგომარეობა არსებითად ვერ შეცვალა. მას შემდეგ,
რაც სულთან სელიმმა ათონის ყველა მონასტერს ჩამოართვა მამუ-
ლები, ბერმონაზონთა მატერიალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა
მძიმე და აუტანელი გახდა. „დიდსა გაჭირვებასა და ვიწროებასა
შინა“ იყო ქართველთა მონასტერიც, რომელიც „მრავალსა ვალსა
შეეყენა აგარიანთაგან“. იგი ამჟერადაც საქართველოდან მისულმა
შეწირულებამ იხსნა დიდი ვალისაგან.

XVII საუკუნიდან ათონელებს კვლავ ეხმარებოდნენ თანამემამუ-
ლენი (თეიმურაზ პირველი, მარიამ დედოფალი, აშოთან მუხრანბა-
ტონი, გიორგი მეთერთმეტე და სხვ.), ივერთა მონასტერში გრძელ-
დებოდა აღდგენით-აღმშენებლობითი სამუშაოები, იქ ხშირად მი-
დიოდნენ ქართველი პილიგრიმები (მაგალითად, 1622 წელს იქ იყო
ტიმოთე იკორთელი, 1630 წელს — პავლე დორიიული, 1640 წელს
— ელისე საგინაშვილი და სხვ.).

XVIII საუკუნეში ათონს ეწვია არაერთი მოღვაწე, რომელთაგან ზოგიერთმა აღწერა ქართველთა ძველი სავანე. სახელდობრ, 1701 წელს იქ იყო ი. კომნინი, 1709 წელს — ი. ვიმენსკი. პირველად 1725 წელს, ხოლო მეორედ 1744 წელს ათონის მთაზე იყო ცნობილი რუსი მოგზაური ვასილ გრიგოროვიჩ-ბარსკი (1701—1747), რომელმაც აღწერა იქაური მონასტრები, სათანადო ადგილი დაუთმო ივერთა მონასტერს — სხვადასხვა ხასიათის წყაროების გამოყენებით მიმოიხილა მისი ისტორია და ქართველთა აღმშენებლობითი საქმიანობა, აღტაცება გამოთქვა მთავარი ტაძრის მშენებლების გამო, ყურადღებით გაიცნო ბიბლიოთეკა, რომელიც, მისი სიტყვით, უმდიდრესი იყო ათონზე.

XVIII საუკუნის შუა წლებში ათონზე რამდენჯერმე იყო გამოჩენილი მწერალი და მოგზაური ტიმოთე გაბაშვილი (გარდ. 1764 წ.). მან შეისწავლა ათონის სიძველენი, გამოიკითხა ზეპირი ტრადიციული ცნობები, გამოიყენა წერილობითი წყაროები, განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო ქართულ მონასტერს (მატერიალური კულტურის ძეგლებს, ხელნაწერებს და ა. შ.), ვრცლად აღწერა დიდი ტაძარი, ხუროთმოძღვრებისა და ფერწერის ნიმუშები დაათვალიერა და შეაფასა ისტორიკოსის თვალთ და ა. შ. მან დაგვიტოვა მოგზაურობის აღწერილობა — უაღრესად მნიშვნელოვანი თხზულება, რომელშიც უხვადაა მოცემული ავტორის შთაბეჭდილებანი, მეცნიერული დაკვირვებანი, ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ცნობები.

ტ. გაბაშვილმა სწორად გაიგო და გაიაზრა ათონის კულტურული ისტორიული მნიშვნელობა, ათონელთა მიერ ეროვნული მწიგნობრობის განვითარებაში შეტანილი დიდი წვლილი. მისი სიტყვით, ათონის ქართველთა მონასტრის შემწეობით „განათლდა საქართველო წიგნთა თარგმანებითა“.

ტ. გაბაშვილმა შემოგვინახა მრავალი საინტერესო ცნობა ათონის ქართულ სავანესა და იქაურ სიძველეებზე, ქართველთა კულტურულ-აღმშენებლობითსა და მწიგნობრულ-საგანმანათლებლო საქმიანობაზე. მისი თხზულება — „მიმოსღვა“, — რომელიც მხატვრულ-დოკუმენტური პროზისა და მეცნიერულ-ისტორიული ნაშრომის შერწყმას წარმოადგენს, — ადგილზე მოპოვებული კონკრეტულ-ფაქტობრივი მასალით, საისტორიო წყაროებში დაძვბნილი ცნობე-

ბით და განსწავლული მოგზაურის შთაბეჭდილებათა სიუხვით დღე-საც ცხოველ ინტერესს იწვევს.

ათონზე ყოფნისას ტ. გაბაშვილი ნაყოფიერ შემოქმედებით „შაობას ეწეოდა. მოღწეულია „მიმოსღვის“ უძველესი ავტოგრაფი, რომლის უდიდესი ნაწილი ათონზეა დაწერილი. იქვე დაუწერია ტ. გაბაშვილს ორი „სწავლა“, აგრეთვე, „მიმოსღვის“ ტექსტში ჩართული „იროიკო მთაწმიდისა და იამბიკო მსოფლიო“, რომლის უკანასკნელი სტროფები თეიმურაზ მეორისა და ერეკლე მეორის ქებას წარმოადგენს.

XVIII საუკუნის 80-იან წლებში ათონზე იყო მწერალ-მოგზაური იონა გედევანიშვილი (1737—1821), რომელმაც საინტერესო ცნობები შემოგვინახა ქართულ სიძველეებზე. მისი სიტყვით, „მონასტერი ესე ივერისა, რომელ არს საქართველოსი, არს მშუენიერი და მდიდარი ყოველთა მთაწმიდისათა უმჯობესი“.

XVIII საუკუნეში — საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური ვითარებისა და ეკონომიკური მდგომარეობის გამო — ქართველებმა ათონისადმი დახმარება შესამჩნევად შეამცირეს, მაგრამ, რასაკვირველია, სულ არ დავიწყებიათ ძველი სავანე; ძღვენით, ყმა-მამულის შეწირვით, ძველი მამულების დამტკიცებითა და აღრინდელი უფლებების აღდგენით მას დაეხმარნენ თეიმურაზ მეორე (1746 წ.), სოლომონ პირველი (1757 წ.), ერეკლე მეორე (1769 წ., 1791 წ.) და ა. შ.

XIX საუკუნის დამდეგიდან ქართველთა მდგომარეობა ათონზე კიდევ უფრო გაართულდა. მას შემდეგ, რაც ივერთა მონასტერმა დაკარგა მფარველ-შემწენი ქართველ მეფეთა სახით, ხოლო ქართულმა ეკლესიამ — დამოუკიდებლობა, ბერძნებმა ათონელი ქართველები უფრო მეტად შეავიწროვეს, სულ განდევნეს ძველი სავანიდან და მთლიანად დაებატრონენ მას. ამიერიდან რუსეთი უნდა დახმარებოდა გაჭირვებაში ჩავარდნილ ქართველობას, მაგრამ დასავლეთის ამბებმა, მძაფრმა პოლიტიკურმა სიტუაციამ, სამამულო ომმა მისი ყურადღება ჩამოაშორა ათონს. ამით ისარგებლეს ბერძნებმა და მტკიცედ დამკვიდრდნენ ივერთა მონასტერში.

მალე ბერძნებსაც ცუდად წაუვიდათ საქმე. 1821—1830 წლებში ათონის ნახევარკუნძულს თურქები ფლობდნენ. ბერძნები, რომლებიც დასუსტებულ ქართველებს ამდენ ხანს ჯიქურ უტევდნენ, ახლა დაფრთხნენ და დაიფანტნენ, ხოლო ქართველთა შორის აღმოჩნდნენ

ისეთი მოღვაწენი (ბესარიონ ქიტიშვილი, ილარიონ ყანჩიშვილი და სხვ.), რომლებიც არ შეუშინდნენ მოძალებულ მაჰმადიანებს, დაჩინენ მონასტერში, გაამხნევეს თანამოძმენი, ერთგვარი მონასტრის მოახდინეს თურქთა ჯარის უფროსზე ლაბუტ-ფაშაზე წარმოშობით ქართველი იყო), იხსნეს ივერთა სავანე და ზოგიერთი სხვა მონასტერიც.

თურქეთ-საბერძენთის ომის დამთავრების შემდეგ ათონს კვლავ ბერძნები დაეპატრონენ (1830 წ.). ისინი დაბრუნდნენ ივერთა მონასტერში და თანდათან შეაფიწროვეს ქართველთა მცირერიცხოვანი კრებული; ჯერ დიდი ტაძარი იგდეს ხელთ, ხოლო შემდეგ ქართველები სულ გამოაძევეს მონასტრიდან და საცხოვრებლად ილიას სავანე მიუჩინეს. ბ. ქიტიშვილი და მისი მოწაფენი იქ გადასახლდნენ, ხოლო ი. ყანჩიშვილი სულ განმარტოებით ცხოვრობდა („სამხოლოეში“) და იქ განაგრძობდა მწიგნობრულ-ლიტერატურულ საქმიანობას. სხვათა შორის, 1836 წელს ი. ყანჩიშვილმა შეადგინა კატალოგი, — „ქართული წიგნების სახელები ივერიის მონასტერსა შინა მდებარეთა მთაწმიდას“, — რომელშიც მოგვაწოდა ცნობები იქაურ ბიბლიოთეკაში დაცული რამდენიმე ათეული ქართული ხელნაწერის შესახებ. რადგან ათონის ქართულ ხელნაწერთა კოლექცია მძიმე მდგომარეობაში იყო, ბევრი ძვირფასი ხელნაწერი „მოშლილი და ჭიისაგან განრყუნილი და სიძველისაგან“ დაზიანებული იყო და წაკითხვა ჭირდა, ი. ყანჩიშვილმა მხოლოდ ნაწილობრივ გაართვა თავი რთულ საქმეს, მაგრამ მისი კატალოგი მაინც მნიშვნელოვანი დოკუმენტია. ი. ყანჩიშვილი არსებითად პირველი მწიგნობარია, რომელმაც შედარებით სრული ცნობები შემოგვინახა ათონზე დაცულ ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაზე.

1845 და მომდევნო წლებში ივირონში რამდენჯერმე იყო რუსი მკვლევარი პორფირი უსპენსკი (1804—1885). მან შეკრიბა გადმოცემები, ძველ წყაროებში დაძებნა საყურადღებო ცნობები, შეისწავლა იქაურ ბიბლიოთეკაში დაცული მასალები, გამოავლინა ქართველთა მოღვაწეობის საინტერესო ფაქტები, მიმოიხილა ქართული სავანის ისტორია.

1849 წელს ათონზე იყო ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანი (1809—1875). მან აღწერა ათონელთა იმდროინდელი მოღვაწეობა, შეისწავლა ქართული სიძველენი, ნაყოფიერად იმუშავა წიგნსაცავში. სახელდობრ, გაიცნო ბევრი ქართული ხელნაწერი, გადმოიწერა ზო-

გიერთი ძეგლი, შეადგინა აღწერილობა რამდენიმე ხელნაწერისა და ა. შ.

ათონის ქართველთა მონასტრის ხელნაწერთა კოლექციის აღწერის ბედის ანაბარა იყო მიტოვებული. პ. იოსელიანმა მემკვიდრეობის სუფლების ორგანოებს და რამდენადმე გააუმჯობესებინა წიგნსაცავის მდგომარეობა.

პ. იოსელიანის მისვლამ ივერთა მონასტერში გამოაცოცხლა იქაური მოღვაწენი. მათ წერილობით მიმართეს სტუმარს და რუსეთის ელჩთან შუამდგომლობა და ისტორიული უფლებების დასაბუთება-დაბრუნება სთხოვეს. მაგრამ ქართველთა მდგომარეობა არც ამჯერად გამოსწორდა. იგი კიდევ უფრო მიძიმე გახდა 60-იანი წლებიდან. თუ აღრე ათონელი ქართველები ულუფას ბერძნებსავით იღებდნენ, საქართველოდან მისულთ კრებულში ჩარიცხვა შეეძლოთ და სტუმრად მისულ ქართველ პილიგრიმებს საზრდო და სადგომიც ეძლეოდათ, ქართველ მოღვაწეთა მეთაურის ბ. ქიტინჯილის გარდაცვალების (1861 წ.) შემდეგ მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა და საგრძნობლად გაუარესდა. ბერძნებმა იერიში გააძლიერეს, ქართველ პილიგრიმებს აღარ იღებდნენ და ძმობაში ქართველთა ჩარიცხვაც აკრძალეს. ბ. ქიტინჯილის დარჩენილ ოთხ მოწაფეს ნება დართეს გარდაცვალებამდე მონასტრიდან ულუფის მიღებისა, მაგრამ საერთოდ ქართველთა უფლებები ივერთა მონასტერზე საბოლოოდ უარყვეს. ამ დროს მივიდა იქ ვახტანგ ბარკალაია (1834—1911) და ბერად აღკვეციის სურვილი განაცხადა, მაგრამ უარით გამოისტუმრეს. საქართველოში დაბრუნებულმა მიიღო ბერობა (ბენედიქტეს სახელით), შეკრიბა შეწირულება და თორმეტი ბერის თანხლებით მიაშურა ათონს. იქ მან შეიძინა (1870 წ.) დანგრეული სავანე და მის აღდგენა-განახლებას შეუდგა, მაგრამ ბერძნების წინააღმდეგობას წააწყდა. ბერძნებმა უარი უთხრეს სამშენებლო მასალის მიყიდვაზე, სანახევროდ რესტავირებული ტაძრის დანგრევაც კი დაუპირეს, მაგრამ ბ. ბარკალაიამ მიზანს მაინც მიაღწია — ივერთა მონასტრის ახლოს ქართველთა ახალი სავანე — იოანე ღვთისმეტყველის სავანე დააარსა და იქ შეკრიბა ათონის მთაზე მიმოფანტული ქართველობა.

ახალი სავანის წინამძღვარი ბ. ბარკალაია შემდეგაც აქტიურად მოქმედებდა — მიმართავდა რუს ხელისუფალთ და გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეებს და დახმარებას სთხოვდა, ბეჭდავდა წერი-

ლებს, რომლებშიც წარმოაჩენდა ქართველთა დამსახურებას ივიროთა სავანის დაარსება-განვითარებაში, ამხელდა ბერძენ სავსთველო პირთა მიმტაცებლობასა და ძალმომრეობას, ითხოვდა კანონიერი უფლებების აღდგენას, თანამემამულეებს მოუწოდებდა ენერგიული მოქმედებისა და ქართული მონასტრის დახსნისაკენ.

მიუხედავად ამისა, ქართველთა მდგომარეობა ათონზე კიდევ უფრო გაუარესდა. ბერძენთა მოძალეობა და ქართველთა შევიწროება ყოველგვარ ზღვარს გასცილდა. ქართველი საზოგადოებრიობისა თუ რუსეთის საერო და სასულიერო ხელისუფლების მხარდაჭერამ სასურველი შედეგი ვერ გამოიღო. ბერძენები კიდევ უფრო გააქტიურდნენ და ქართველთა ნაკვალევს მოსპობა-განადგურებას შეუდგნენ. ერთი ათონური ხელნაწერის ცნობით, 1883 წელს „ბერძენებმა მონასტერში დახატული ქართველი მეფის და დედოფლების სახელი ამოხოცეს და ბერძნის დაწერეს, ვითამცა მათი მეფეები ყოფილიყოს. თორნიკიც ამოხოცეს“.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან იწყება ივირონის წიგნსაცავის გულდასმითი ვაცნობა, ხელნაწერთა კოლექციის მეცნიერული შესწავლა და ქართული მასალების გამოვლენა. პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ ქართული წერილობითი ძეგლების თავდადებული მოპირნახულე პროფესორი ალექსანდრე ცაგარელი (1844—1929), რომელიც 1883 წელს ეწვია ათონს. მან განსაკუთრებული ინტერესი გამოიჩინა ათონის ქართული ხელნაწერებისადმი, რომელიც დიდი გულისყურით გაიცნო, შეისწავლა და აღწერა. მის მიერ შედგენილი კატალოგი ივირონის ქართული ხელნაწერებისა ათონის ქართულ ხელნაწერთა პირველი მეცნიერული აღწერილობაა. ა. ცაგარელმა გამოავლინა ორიგინალური და თარგმნილი თხზულებანი, ავტორები და მთარგმნელები, კალიგრაფები და მკაზმავეები, დაახასიათა და წარმოაჩინა ათონის როლი ქართული კულტურის ისტორიაში.

მომდევნო ხანაში რამდენიმე ქართველმა მეცნიერმა გაიცნო ათონის ქართული ხელნაწერები. სახელდობრ, ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ (1888 წ.), აკადემიკოსმა ნიკო მარამა (1898 წ.), პროფესორმა ალექსანდრე ხახანაშვილმა (1902 წ.).

დ. ბაქრაძემ (1826—1890) გამოავლინა ზოგიერთი უცნობი ხელნაწერი, ნ. მარამა (1864—1934) შეადგინა რამდენიმე ხელნაწერის დეტალური აღწერილობა და გამოსცა ათონურ ხელნაწერებში შემონახუ-

ლი თხზულებანი, ა. ხახანაშვილმა (1866—1912) დაამზადებინა იქაურ ხელნაწერთა პირები, რომელთა საფუძველზე გამოაქვეყნა არაერთი ძველი ტექსტი.

XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში ათონს კვლავ ნახულობდნენ ქართველი პილიგრიმები, იქ კვლავ ამრავლებდნენ ხელნაწერებს ქართველი მწიგნობრები.

1899 წლის ივნის-ივლისში ათონზე იყო პეტრე კონჭოშვილი (1836—1909), რომელმაც ვრცლად აღწერა ივირონი, ყურადღება დაუთმო ახალ სავანეს—იოანე ღვთისმეტყველის სახელზე აგებულ ტაძარსა და იქაურ მოღვაწეებს. მან ჩაიწერა გადმოცემები ათონზე, მოგვაწოდა ცნობები ათონის აღრინდელ ისტორიაზე, ქართველ ქტიტორთა და მწიგნობართა საქმიანობაზე, იქაურ წიგნსაცავზე, გამოთქვა გულისწყრომა ბერძენთა ძალმომრეობის გამო („ყოველგან მოუსპიათ ნაშთნი და კვალნი ქართველთა მამათა აქ მოღვაწეობისა“. „მაგიერ ჩვენის დიდებულის სპასპეტის თორნიკისა მოსჩანს ახლა ნიკიფორე, ბერძენთა კეისარი“).

ბ. კონჭოშვილის ათონზე ყოფნისა და მომდევნო პერიოდში იოანე ღვთისმეტყველის სავანეში ნაყოფიერად მუშაობდა და გულმოდგინედ ამრავლებდა ხელნაწერებს ალექსი ბაქრაძე. ოდნავ გვიან იქვე ამზადებდნენ ახალ ნუსხებს ილია ფანცულაია, პიმენ ასათიანი და სხვ. პირველი მსოფლიო ომისა და რევოლუციის შემდეგ ქართველი მოღვაწენი იოანე ღვთისმეტყველის სავანიდანაც გამოაძევეს.

1931 წელს ათონის სიძველენი გაიცნო, ქართულ ხელნაწერთა კოლექცია საფუძვლიანად შეისწავლა და ვრცლად აღწერა ამერიკელმა ქართველოლოგმა, პროფესორმა რობერტ ბლეიკმა (1886—1950), რომელმაც თავისი კატალოგი ფრანგულად დაბეჭდა პარიზში. ამ კატალოგის გამოაქვეყნება ძალზე მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ჩვენს კულტურულ-მეცნიერულ ცხოვრებაში — გამოვლინდა არაერთი მთარგმნელი და კალიგრაფი, ცნობილი გახდა ბევრი ძვირფასი ხელნაწერი.

1972 წელს საბერძნეთის მთავრობამ გააუქმა ათონის მთის ათასწლოვანი ავტონომია და იგი თავის ინტერესებს დაუმორჩილა. რამდენიმე წლის შემდეგ — საბერძნეთში სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ვითარების შეცვლის შედეგად — ათონი კვლავ ავტონომიურ სამონასტრო რესპუბლიკად იქცა.

უკანასკნელ ხანს საბჭოთა კავშირისა და საბერძნეთს შორის კეთილმეზობლური ურთიერთობა დამყარდა, რის შედეგად ქართველ და ბერძენ მოღვაწეთა მეცნიერულ-ლიტერატურული თანამშრომლობის კონტურებიც მოიხაზა. გარკვეული ნაბიჯები გადაიდგა ათონის ივერთა მონასტრის ქართულ სიძველეთა შესასწავლად.

1977 წელს საქართველოს სატელევიზიო ფილმების სტუდიის კინოექსპედიციამ (რეჟისორი გურამ პატარაია, ოპერატორი ირაკლი ონოფრიშვილი) გაიცნო ათონის ქართული სიძველენი და გადაიღო სატელევიზიო დოკუმენტური ფილმი, რომლითაც ქართველმა საზოგადოებრიობამ ნათლად გაიგო, თუ რა ეროვნული საგანძური ინახება ათონის მთაზე.

1979 წელს ათონს ეწვია პროფესორი ალექსანდრე ალექსიძე, რომელმაც ბერძენ კოლეგებთან ერთად განიხილა ქართულ ხელნაწერთა საფუძვლიანი შესწავლისა და მიკროფილმირების შესაძლებლობანი. მანვე მოგვცა ივირონის მოკლე აღწერილობა, რომელსაც, ვითარცა ბოლოდროინდელ ცნობას, შემოკლებული სახით აქვე ვიმოწმებთ: „საუკუნეთა მანძილზე მტერთაგან დაცვის საჭიროებამ ივერთა მონასტერი გარეგნულად ციხესიმაგრეს დაამსგავსა. პირველი, რასაც ხედავთ ივირონთან მიახლოებისას, არის ნავსაყუდელთან აზიდული საგუშაგო კოშკის და სათოფურებიანი ნაგებობის ნანგრევები.

ივირონის ციტადელი ეს არის, უპირველეს ყოვლისა, ოთხკუთხედი გალავანი მის კედლებში მოთავსებული ოთახებითა და სენაკებით, გარედან გადმოკიდებული, ვაზის ფოთლებით დაჩრდილული აივნებით. გალავნის შიგნით, მწვანე ბალახით დაფარულ ფართო ეზოში განლაგებულია მთავარი ნაგებობანი, მათ შორის ფუძემდებელთადროინდელი ღვთისმშობლის მიძინებისა და იოანე ნათლისმცემლის ტაძრები, XVI საუკუნეში ქაიხოსრო და მზექაბუჯ ათაბაგების მიერ აგებული პატარა ეკლესია ღვთისმშობლის ცნობილი ხატისათვის.

არქიტექტურა, განსაკუთრებით ცენტრალური, ღვთისმშობლის მიძინების ტაძრისა მეტად ეკლექტურია, დამძიმებული სხვადასხვა საკულტო და ესთეტიკური მოტივით ნაკარნახევი, მიშენებული და დაშენებული ნაწილებით.

მიუხედავად მრავალსაუკუნოვანი გარდაქმნებისა, პროფესიული არქიტექტურული ანალიზის შედეგად უთუოდ შესაძლოა ნაგებო-

ბათა პირვანდელი გეგმის, ადრინდელი ფენებისა და დეტალების გამოვლენა. ასეთი ელემენტები უთუოდ მოჩანს ორივე ტაძრის მონა-
იკაში, კედლის ჩუქურთმებიან ფილებში, მარმარილოს სვეტის წვე-
ნამენტებში“.

უკანასკნელ წლებში ჩვენში განსაკუთრებული ყურადღება ექ-
ცევა ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვასა და შესწავლას.
რესპუბლიკაში გაშლილი მრავალმხრივი მუშაობა და ჩვენი წარსუ-
ლით საერთო-სახალხო დაინტერესება გვიმტკიცებს რწმენას, რომ
ქართული კულტურის საზღვარგარეთული კერების, კერძოდ, ათონ-
ის ივერთა მონასტრის სიძველეებზე ზრუნვა და მისი შესწავლა სა-
ბატიო ადგილს დაიჭერს ქართველი სამეცნიერო-ლიტერატურული
საზოგადოებრიობის საქმიანობაში. ივირონის, — ამ უდიდესი სამეც-
ნიერო-საგანმანათლებლო და მწიგნობრულ-ლიტერატურული კე-
რის, — კომპლექსური შესწავლა ჩვენი გადაუდებელი ამოცანაა. ვი-
მედოვნებთ, ათონის ქართული საჯანის ხელნაწერთა კოლექცია, რომ-
ლის მიკროფილმები ახლახან მიიღო თბილისის სახელმწიფო უნივერ-
სიტეტმა, დიდად შეუწყობს ხელს ამ ამოცანის გადაჭრას.

ОЧАГ ГРУЗИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА АФОНЕ

Грузинская культура интенсивно развивалась как в самой Грузии, так и за ее рубежами. Грузинские деятели вели плодотворную культурно-созидательную и книжно-просветительскую работу у себя на родине, а также в Палестине, Сирии, Византии, России. В очагах грузинской культуры — в стране или за ее пределами — создавались замечательные образцы зодчества и живописи, бурлила литературная жизнь: писались оригинальные произведения, переводились иноязычные памятники, размножались рукописи, обогащалась сокровищница национальной культуры.

Значение зарубежных очагов грузинской культуры достаточно известно и общепризнано. «Не одна и не две обители, построенные на деньги и средства грузин на Афоне, Синае, в Сирии близ Иерусалима, и по сей день ярко свидетельствуют о том, что грузины самоотверженно и с большой отдачей трудились и за пределами своей родины» (И. Г. Чавчавадзе).

Известный грузинский ученый И. А. Джавахишвили писал: «Весьма велико было культурное значение находящихся за рубежом грузинских обителей. Помимо огромного культурного наследия, накопленного на протяжении веков в самой Грузии, благодаря усилиям зарубежных грузинских монастырей, Грузия могла следить и за всеми достижениями культуры тогдашних просвещенных стран. Все, что писалось и создавалось там нового и значительного, благодаря работающим в зарубежных обителях грузинским деятелям, писателям, ученым и художникам, становилось известно в Грузии: лучшие произведения либо переводились, либо передавались на грузинский лад».

Трудно что-либо добавить к этим словам, настолько исчерпывающе определяют они значение и роль зарубежных грузинских обитателей в развитии грузинской национальной культуры. И, действительно, благодаря этим обитателям грузинская общественность могла следить за деятельностью просвещенных кругов, знакомиться с их достижениями, использовать и переводить лучшие произведения, создавать предпосылки для дальнейшего развития национальной литературы.

Грузины с древнейших времен поддерживали тесные связи с Ближним Востоком. Египетские, палестинские и сирийские пустыни стали надежным убежищем грузинских подвижников. Еще в IV—V веках они селились в этих странах и вели там многостороннюю просветительскую деятельность.

Уже в IV веке в Египте жил выдающийся грузинский мыслитель Евагрий Понтийский, а в V веке грузины в египетской пустыне построили базилику.

Еще более активной была деятельность грузин в Палестине (в Иерусалиме и расположенных поблизости обителях), на Синае, на Черной горе (в Сирии).

На протяжении веков Ближний Восток являлся крупным центром христианской литературы, ареной деятельности выдающихся книжников. Иерусалим, Сабацида, Палавра, Синай, Антиохия, Черная гора — известные центры этой литературы. Поэтому неудивительно, что именно сюда стремились грузины, проявлявшие живой интерес к христианской литературе; здесь они основывали свои колонии, создавали собственные обители, разворачивали бурную культурно-просветительскую деятельность.

Если в раннюю эпоху грузины устремлялись на Ближний Восток, где вели активную деятельность на подвижническом и литературном поприще, то начиная с IX века они обращают свои взоры на Запад, постепенно приступая к монастырской колонизации Византии, что было прямым следствием усиления грузино-византийских связей.

С течением времени поселение грузинских деятелей в Византии приняло более широкий характер и по мере оживления государственно-политических и культурно-литературных взаимоотношений Грузии с Византией стало все более заметным. Вместе с тем Византия в этот период — уже общепризнанный центр христианства, Константинополь —

опередил Иерусалим, находившийся в руках мусульман, а византийская литература приобрела мировое значение.

Все это видели, замечали и правильно оценивали грузины. Византия, — оплот христианства и центр литературы, как магнит притягивала к себе грузин, которые считали своим долгом глубоко изучить византийскую культуру и, творчески освоив ее, пересадить на грузинскую почву.

Грузины селились в византийских культурно-просветительских очагах или поблизости от них, чтобы иметь возможность следить за творческой работой византийских деятелей и быть постоянно в курсе дела.

Поэтому в IX—XI веках в различных пунктах Византии — на Олимпе, Афоне, в Петрицони и других возникли грузинские просветительские очаги, кое-где образовались литературные школы, которые по-своему приступили к творческому освоению византийской культуры. Этот своеобразный подход был необходим, так как византийцы претендовали на первенство в области общественной жизни. Грузины понимали необходимость освоения византийской культуры, однако не слепо, рабски подражая, механически повторяя, а творчески осваивали весь богатый материал.

Увеличение числа грузин, поселившихся в Византии, и основание там грузинских монастырей имело огромное значение для национальной культуры. Грузины из константинопольской, афонской, петрицонской и других обителей поддерживали тесные связи с выдающимися представителями византийской культуры. Следя за ростом и развитием византийской письменности, они обогащали грузинскую литературу новыми оригинальными произведениями и переводами с греческого языка, поднимая национальную литературу до уровня общехристианской духовной культуры.

Грузинские колонии, возникшие на Западе, отлично справились со сложной задачей создания богатого культурного наследия, сыгравшего огромную роль в деле дальнейшего развития национальной литературы. Вместе с тем, грузинские писатели, творческая деятельность которых протекала на Западе, сумели внести посильный вклад и в дело развития самой византийской литературы.

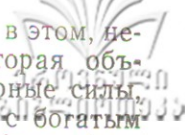
Из зарубежных очагов древнегрузинской культуры наибольшее значение для развития национальной литературы грузинского народа имела Афонская обитель. Она расположена в Греции, на восточном выступе Халкедонского полуос-

трома (греч. Халкидика) — в восточной части полуострова Айон-Орос (Святая гора), на нижнем склоне Афонской горы, у Эгейского моря. Монастырское строительство восточнее Там довольно широко. Представители многих народов восточных ли собственные обитатели. Вслед за оживлением грузино-византийских взаимоотношений и увеличением числа грузин на государственно-политической и церковно-монастырской арене Византии естественно было ожидать, что они поселятся на Афоне. И действительно, грузинские деятели, нашедшие вначале приют в греческих пристанищах, в 980—983 годах построили большой храм — прославленный Афонский Иверский (грузинский) монастырь. В этом большая заслуга принадлежит грузинскому деятелю Иоанну, начавшему строительство монастыря, а также знаменитому полководцу Торникию, который оказал большую помощь византийскому императору Василию, разбив войско восставшего полководца Барда Склиароса (Варда Склира). Одержав славную победу (979 г.) Торникий получил богатые трофеи, которые он пожертвовал афонским грузинам, чем была создана реальная материальная возможность для строительства монастыря.

Первым настоятелем Иверского монастыря был Иоанн. Он проявлял неустанную заботу об укреплении и усилении монастыря, приобретал поместья, обеспечивал постоянный доход, вовлекал своих соотечественников как в церковно-монастырскую, так и в хозяйственную деятельность.

После кончины Иоанна настоятелем монастыря в течение четырнадцати лет был его сын Евфимий Мтацмидели (Святогорец, 955—1028). Его деятельность также была весьма многогранна. Он еще более укрепил мощь монастыря, его материальное состояние. Продолжая дело своего отца, он скупал поместья, заботился об освобождении их от налогов, принимал участие в мирном разрешении земельных споров между поселенцами Афонской горы и т. д. Однако несмотря на столь многогранную деятельность, главным и основным для Евфимия Мтацмидели было литературное творчество. Именно при нем Афонская обитель стала не только церковно-монастырским центром для проживавших на Западе грузин, но и крупнейшим очагом грузинской культуры вообще.

Афонский монастырь неизменно являлся носителем грузинских национальных идеалов в Византии. Он превратился в канал, по которому в Грузию проникали многочисленные образцы передовой культуры. И если грузинская литера-

тура достигла особенного расцвета в X—XI вв., то в этом, несомненно, есть и заслуга Афонской обители, которая объединила вокруг себя лучшие грузинские культурные силы, ставившие целью ознакомить соотечественников с богатым наследием западной литературы. Именно на Афоне была переведена и переписана большая часть литературных памятников, которыми справедливо гордится история древнегрузинской литературы. Здесь была создана особая литературная, грамматическая и каллиграфическая школа оставившая неизгладимый след в истории грузинской культуры. Одним словом, ни одно монастырское учреждение не имело такого значения, как Афонская обитель, без которой история грузинской культуры, возможно, приняла бы иное направление и иной характер (К. С. Кекелидзе).

Хотя литературные интересы возникают в Афонской обители с древнейших времен (в частности, известны книги, изготовленные по инициативе первых деятелей монастыря — Иоанна и Торникия), но подлинным вдохновителем развернувшейся здесь культурно-просветительской деятельности и основоположником афонской литературной школы следует считать Евфимия Мтацмидели. Нет ни одной отрасли грузинской церковной литературы, в обогащении и развитии которой он не принял бы самого активного участия. Евфимий Мтацмидели писал оригинальные сочинения на грузинском и греческом языках, а также занимался двухсторонней переводческой деятельностью. В этой связи достаточно назвать известное морально-агиографическое и аскетико-догматическое сочинение «Мудрость Балавара», переведенное Евфимием с грузинского языка на греческий, которое вскоре появилось на латинском языке, а затем на многих европейских языках.

Евфимий Мтацмидели считал главной задачей своей школы укрепление и дальнейшее развитие грузино-византийских культурно-литературных взаимосвязей, обогащение родной литературы сочинениями, переведенными с греческого языка. Он специально разработал творческие принципы перевода, тщательно подбирал переводимый материал, учитывая уровень подготовки и потребность грузинских читателей, и, по необходимости, видоизменял текст, создавая новую редакцию.

Традиции Евфимия Мтацмидели успешно продолжил, развил и углубил другой известный афонский деятель, вы-

дающийся представитель грузинской культуры Георгий Мтацмидели (1009—1065). Своей оригинальной творческой работой, плодотворной переводческой и практической деятельностью он внес значительный вклад в сокровищницу грузинской духовной культуры. Он вел самоотверженную борьбу за укрепление грузинской государственности, за чистоту веры, повышение уровня национальной культуры и литературы. В период жизни и деятельности Георгия Мтацмидели в грузинской обители не ослабевала культурно-просветительская работа. Как руководитель научно-культурной и вообще интеллектуальной жизни, он своей самоотверженностью и творческим горением подавал пример своим сподвижникам. В связи с этим достаточно упомянуть его ученика и последователя Георгия Мцире (XI в.).

В последующую эпоху книжно-литературная деятельность на Афоне постепенно ослабевает и в конце концов вовсе прекращается. Грузинские подвижники в большинстве случаев уже довольствуются только перепиской рукописей и обогащением книгохранилища, которое и по сей день является сокровищницей Афонского монастыря.

Постепенное затухание, а затем и прекращение творческой деятельности в грузинской обители было не случайным. Оно явилось естественным следствием гонений и притеснений, которым подвергались грузины на Афоне еще с XI века. Со временем положение все более усложнялось, все более заметными стали захватнические тенденции греков; число грузин на Афоне, в особенности с XIII века, когда сильно ослабела политическая мощь Грузии, заметно уменьшилось. Греков на Афоне становилось все больше, они активизировались, борьба за главный храм Иверского монастыря достигла своей кульминации. Они склонили на свою сторону не только руководителей совета афонских монастырей, но и константинопольского патриарха Калиста (1350—1363), который удовлетворил претензии греков и решил дело в их пользу. Он игнорировал права и заслуги грузин, отобрал у них главный храм, отдав им небольшую церковь, запретил занимать ответственные должности в монастыре. Но захват греками грузинского монастыря произошел не сразу и решение константинопольского патриарха не принесло грекам окончательной победы. Правда, в монастыре греков было больше, чем грузин, но фактически он все еще считался собственностью Грузии. Вопреки решению Калиста грузины и впредь не

раз назначались настоятелями монастыря. Принадлежностью монастыря Грузии объясняется и тот факт, что жившие там грузины в трудную минуту обращались к своим соотечественникам, которые по возможности всегда оказывали покровительство и поддержку. Примечательно, что и в более поздние времена грузинские деятели упоминали Иверскую обитель как «наш монастырь». Таким образом, тенденциозное решение Калиста не заставило грузин отказаться от своего монастыря. Впоследствии греки постепенно все же завладели Иверским монастырем и лишили грузин возможности творческой работы.

Положение грузин на Афоне особенно осложнилось в начале XIX века. С тех пор как монастырь лишился покровителя в лице грузинского царства, а грузинская церковь — независимости, греки стали еще больше притеснять афонских грузин и, изгнав их полностью, захватили весь монастырь.

Интерес грузинских деятелей к Афонскому Иверскому монастырю всегда был весьма велик. Находящиеся там замечательные образцы зодчества, живописи, древние рукописи всегда находились в центре внимания писателей и ученых. Афонские грузинские древности еще в прошлом веке изучали П. И. Иоселиани, Д. З. Бакрадзе, А. А. Цагарели и Н. Я. Марр, а в нынешнем — А. С. Хаханашвили, Р. Блейк и др.

В 1977 году грузинским телевидением был снят документальный фильм о сокровищах Афонской обители (режиссер Г. В. Патараиа, оператор И. Г. Онопришвили). Грузинская общественность получила возможность более подробно ознакомиться с сокровищницей национальной культуры.

Благодаря происшедшим в последнее время в Греции изменениям политического характера, улучшились отношения между нашими странами. Созданы предпосылки для совместного сотрудничества греческих и советских ученых, сделаны уже определенные шаги и в деле изучения грузинских древностей Афонского Иверского монастыря.

SEAT OF GEORGIAN CULTURE ON ATHOS

Georgian culture developed intensively both within the country and abroad. Georgian scholars and men of letters engaged in fruitful cultural, constructional, scholarly and educational work in their homeland, as well as in Syria, Palestine, Byzantium and Russia. At seats of Georgian activity—both in this country and abroad—remarkable works of architecture and painting were created, literary life flourished, original works were written and foreign writings translated; the number of manuscripts increased, enriching the treasurehouse of national culture.

The significance of the foreign seats of old Georgian culture is known fairly well and recognized. “Many monasteries built with Georgian money on Mount Athos, Mount Sinai, in Syria and near Jerusalem serve as testimony to the Georgians’ dedicated activities beyond the borders of their homeland” (I. Chavchavadze).

The eminent Georgian historian I. Javakhishvili wrote: “The cultural significance of Georgian monasteries abroad was very considerable. Apart from the great cultural heritage accumulated by Georgia over the centuries, thanks to her monasteries abroad Georgia was in a position to follow the cultural advance of the enlightened countries of the period; through the Georgian writers, scholars and men of art residing in the Georgian monasteries founded abroad Georgia, too, could learn about everything new and important that was written or done beyond her borders; the best foreign writings were translated or rendered into Georgian”.

The passage just quoted gives such an exhaustive characterization of the importance and role of Georgian centres abroad

in the development of the national culture that it is hard to add anything to it. Indeed, through those centres the Georgians followed the activities of educated quarters; they adopted and translated everything that was considered good and noteworthy, thereby creating the antecedents for the further growth and development of the national literature.

From an early period the Georgians maintained intensive contacts with the Middle East. The Egyptian, Palestinian and Syrian deserts afforded a safe refuge for Georgian hermits. As far back as the 4th-5th centuries our ancestors went to the monasteries of the countries just mentioned.

The outstanding Georgian thinker Evagrius Ponticus flourished in Egypt in the 4th century, and in the 5th century a Georgian basilica was built in the Egyptian desert.

The number of Georgians was even greater in Palestine (in Jerusalem and nearby monasteries), on Mount Sinai, and on the Black Mountain (in Syria).

For centuries the Middle East was a major centre of Christian writing and an arena for the activities of outstanding men of letters. Jerusalem, Sabatsmida, Palavra, Sinai, Antioch and the Black Mountain were celebrated centres of Christian literature. Being greatly interested in literature, Georgian writers were strongly attracted to its centres; first they resided at monasteries belonging to others and later set up Georgian colonies, building their own monasteries and embarking on cultural and educational work.

Whereas earlier the Georgians tended to go to the Middle East, where they flourished on the ascetic and literary arena, from the 11th century they turned towards the West; they now embarked on a gradual monastic colonization of Byzantium, which was a direct result of growing Georgian-Byzantine relations. In due course the settlement of Georgian men of letters in Byzantium further grew in scale; this was due to the enlivened Georgian-Byzantine contacts in the state, political, cultural and literary spheres. At the same time, Byzantium now became the acknowledged centre of Orthodox Christianity; Constantinople

greatly surpassed Jerusalem, which had fallen into Mohammedan hands: Byzantine literature had acquired world renown and authority.

The Georgians perceived and duly appreciated all this. Being the stronghold of Orthodox Christianity and a literary centre, Byzantium magnetically attracted those Georgian figures who felt the necessity of a thorough study of Byzantine culture, its imaginative assimilation and transplantation onto Georgian soil; to this end they decided to settle in or near Byzantine cultural and educational centres in order to follow closely Byzantine thinking and be au courant of everything.

Accordingly, in the 9th-11th centuries seats of Georgian enlightenment sprang up at various points of Byzantium — at Olympus, on Mount Athos, in Petritsoni (Bačkovo), etc.; Georgian literary schools also came into existence. These schools took a distinctive stand on the question of adopting Byzantine culture. Such a stand was necessary owing to the Byzantine claim to superiority in the sphere of public life. The Georgians realized the need for assimilating Byzantine culture, but this was to be done without blind imitation or mechanical repetition; an imaginative approach was called for in assimilating the rich material.

The increase of the number of Georgian residents in Byzantium and the establishment of Georgian colonies there were of great significance to our culture. The Georgian inmates of the Constantinople, Athos, Petritsoni and other monasteries had close contacts with outstanding representatives of Byzantine culture; this enabled the Georgians to enrich their native literature with new original works or translations from the Greek, thereby raising Georgian national literature to the level of general Christian literature.

The Georgian colonies which sprang up in the West coped creditably with their difficult task of creating a rich cultural heritage which was of great importance in the further development of national literature. Furthermore, Georgian writers flourishing in the West made a certain contribution to the development of Byzantine literature.

Among the seats of old Georgian culture abroad the Athos monastery was most important to the development of the national literature of the Georgian people. It is situated in Greece, on the eastern promontory of the Chalcidice peninsula—in the eastern part of Ayion Oros (Holy Mountain), on the lower slope of Mount Athos, on the Aegean coast.

Monastic construction on Athos assumed [fairly wide proportions, with many nations building their own monasteries. With the growth of Georgian-Byzantine relations and increased Georgian activities on the Byzantine state, political, church and monastic arena it was natural for the Georgians to establish themselves on Athos. Indeed, the Georgians were first admitted into the Greek quarters; later, in 980—983 they succeeded in building a large monastery—the celebrated Iberian (Iviron) or Georgian monastery on Athos. Credit for this goes to the Georgian figure Ioane (John), who began the construction, as well as to the famous commander Tornike (Thornik), who rendered great assistance to the emperor Basil; defeating the army of the rebel commander Bardas Scleros in a brilliant victory (in 979), Tornike took rich spoils which he donated to the Georgians at Athos, thus creating a real material basis for the construction of the monastery.

The Iberian monastery at Athos was first directed by Ioane, who took energetic measures to strengthen and consolidate it; he procured lands, ensured an income for the monastery, and engaged his compatriots in both ecclesiastic-monastic and economic activities.

After the death of Ioane, the Georgian monastery was headed for fourteen years by his son Ekvtime (Euthymius) the Athonite (955—1028). He, too, engaged in versatile activities. He further strengthened the power of the monastery and improved its material condition; he purchased lands, taking care for their immunity and exemption from taxes; he took pains to establish goodwill and cordial relations among the monks, took part in the peaceful settlement of land disputes among the residents; of Athos, and so on.

However, literary activity was the main pursuit of Ekvtime's highly purposeful life. It was through his efforts that the Iberian monastery at Athos became the church and monastic centre, not only for Georgians residing in the West but a great seat of Georgian culture in general.

The Athos monastery was a permanent bearer of Georgian national ideals in Byzantium. It became the channel by which numerous models of advanced culture found their way into Georgia. And if Georgian literature attained a particularly high level in the 10th-11th centuries, credit for this undoubtedly goes to the Athos monastery as well, for it brought together the best Georgian cultural forces whose objective was to familiarize their compatriots with the rich heritage of Western literature. It was at Athos that a larger part of the literary wealth was translated and copied, of which the history of Old Georgian literature is justly proud. A distinct literary, grammatical and calligraphic school was created there, which left an indelible imprint on the history of Georgian culture. In short, no other monastic institution was so important as the Athos monastery, without which the history of Georgian culture might have taken a different turn and character (K. Kekelidze).

Literary interests in the Georgian monastery at Athos were observable even earlier, as evidenced by books written there under the guidance of Ioane and Tornike—fathers of the monastery. However, Ekvtime the Athonite should be considered the mastermind of the cultural activities and the founder of the Athos literary school. He took an active part in the development and enrichment of all branches of Georgian Church literature. He wrote original works in Georgian and Greek and practised translation into both languages. It will suffice to mention "The Wisdom of Bahahvar"—a well-known moral-hagiographic and ascetic-dogmatic work current in the middle Ages—which Ekvtime translated from the Georgian into Greek. (Soon its Latin translation appeared, and later it was translated into many Western languages).

Ekvtime the Athonite set himself the task of strengthening

Georgian-Byzantine cultural and literary relations and the enrichment of Georgian literature with works translated from the Greek; he used principles of translation which he had specially developed; he carefully selected the subject matter to be translated, with due account of the educational background and requirements of the Georgian readers; if necessary, he modified the text, thus producing a new redaction.

Ekvtime's work was successfully continued and extended by Giorgi the Athonite (1009-1065), another outstanding representative of Georgian culture. With his original writings, fruitful translational work and practical activities Giorgi made a substantial contribution to the treasurehouse of Georgian spiritual culture. He strove selflessly for a strong Georgian state, for the purity of the faith, for the growth and development of the national culture and literature.

Under Giorgi the Athonite intensive cultural and educational work continued unabated at the Georgian monastery on Athos. Directing its scholarly and literary activities and in general the entire intellectual life, Giorgi stimulated his associates by his own example of selflessness and creative zeal. His work was continued by his worthy disciple and follower Giorgi Mtsire (11th century).

In later times the literary activities of the Georgians on Athos waned and ultimately ceased altogether. The Georgian monks now contented themselves with merely copying manuscripts, thereby enriching the library which today, too, constitutes the treasurehouse of the Athos monastery.

The gradual waning—and eventual cessation—of creative activities at the Georgian monastery was not fortuitous. It was a natural sequel to the persecution and harrassment to which the Georgians were subjected on Athos beginning with the 11th century. As time passed the situation deteriorated more and more, the covetous tendencies of the Greeks becoming ever more apparent; the number of Georgians diminished appreciably, especially from the 13th century, when Georgia's political power drastically declined. The Greeks, whose numbers at Athos had grown, became

active, the struggle for the principal (Iberian) monastery reaching a climax. They succeeded in winning over not only the protos on the Council of the Athos monasteries but the Constantinople Patriarch Kallistos I (1350-1363) as well. Kallistos decided in favour of the Greeks: ignoring the Georgians' rights and past services, he deprived them of the main building and barred them from holding responsible offices; they were left with only a chapel for their use.

The takeover of the Georgian monastery by the Greeks did not occur overnight; nor did it end with the decision of Kallistos. Although the Greeks constituted a majority there, the monastery nominally belonged to Georgia. Despite Kallistos' decision, Georgians in later times, too, figure as protos. That the monastery still belonged to the Georgians is indicated by the fact that in times of trouble its Georgian inmates appealed to their compatriots in their homeland, the latter rendering them all the support and aid they could afford. It is interesting to note that Georgian writers of later times refer to the Iviron monastery as "our monastery". Thus, the biased decision of Kallistos did not bring a final victory to the Greeks, for the Georgians refused to yield the monastery. Ultimately, however, the Greeks gradually took over the monastery, depriving the Georgians of any possibility of creative work there.

The position of the Georgians at Athos became particularly precarious at the beginning of the 19th century. After the Georgian monastery lost its protector in the form of the Georgian Kingdom, and the Georgian Church lost its independence, the Greeks stepped up their harrassment of the Georgians, ousting them completely and taking control of the monastery.

Georgian scholars and writers have always shown keen interest in the Athos monastery — its architecture, paintings and remarkable manuscripts. In the past century the Georgian scholars P. Ioseliani, D. Bakradze, A. Tsagareli and N. Marr visited the monastery and studied its Georgian antiquities; in the present century it was visited by A. Khakhanashvili, R. Blake and others.

In 1977 a filming expedition (director: G. Pataraiia, cameraman: I. Onoprishvili) of the Georgian Television Film Studio visited Mount Athos and made a TV documentary film of its Georgian antiquities, clearly showing the Georgian public the national treasure-house preserved on the mountain.

Recently the state and political situation in Greece has changed and the relations between our two countries have improved. Antecedents have been created for the cooperation of Greek and Soviet researchers. Steps have been taken towards studying the Georgian antiquities of the Iviron monastery on Mount Athos.

შინაარსი

ქართული კულტურის კერა ათონზე	5
Очаг грузинской культуры на Афоне	30
Seat of Georgian Culture on Athos	• • • • •	37

რედაქტორი ა. ურუშაძე
გამომცემლობის რედაქტორი ლ. გამცემლიძე
მხატვარი გ. გორდელაძე
მხატვრული რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი ი. ხუციშვილი
კორექტორი ც. მოლოდინი
სბ 728

გადაეცა წარმოებას 28.01.81. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 18.11.81.
უე 15067 საბეჭდი ქალაქი № 1.60×841/4. პირობითი ნაბეჭდი
თაბახი 3. სააღრ.-საგამომც. თაბახი 2,18.

ტირაჟი 50 000 შეკვეთის № 1102

ფასი 25 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 1.

Менабде Леван Васильевич

ОЧАГ ГРУЗИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА АФОНЕ

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета

Тбилиси 1982

ქართული
წიგნობა

